

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การเปลี่ยนแปลงภาคเกษตรกรรมในภาคเหนือของประเทศไทยที่เข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้านับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1-4 ภายใต้นโยบายการส่งเสริมสินค้าพืชผลทางการเกษตรเพื่อส่งออก ทำให้จังหวัดต่างๆ ในภาคเหนือขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวอย่างต่อเนื่องซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงระดับตลาดที่เพิ่มขึ้นทั้งในชุมชนท้องถิ่นและระดับชาติ จุดเปลี่ยนที่สำคัญได้แก่วะหว่างพ.ศ. 2525-2526 ภายใต้การดำเนินงานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 รัฐปรับโครงสร้างเศรษฐกิจมาเน้นอุตสาหกรรมและการส่งออก ทำให้ระบบเกษตรเชิงพาณิชย์ขยายตัวและนำพืชชนิดใหม่ๆ มาปลูกแทนข้าว ได้แก่ ข้าวโพดและยาสูบ การค้าพืชเหล่านี้จึงกลายเป็นแหล่งรายได้หลักของชาวบ้าน เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2530 การเน้นอุตสาหกรรมส่งออกและการพัฒนาชนบทด้วยการส่งเสริมให้เกษตรกรใช้เทคโนโลยีทางการเกษตร การปล่อยเงินกู้เพื่อการเกษตรจากสถาบันการเงินของรัฐ (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546) เกษตรกรจึงเริ่มหันมาทำการผลิตเชิงพาณิชย์มากขึ้น ประกอบกับเกษตรกรเองก็ต้องการ “เงิน” อันเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต เนื่องจากต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นและทันสมัยขึ้น

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตในชนบทเช่นนี้ไม่สามารถดูดซับเกษตรกรในชนบทไว้ได้ทั้งหมด ดังนั้นจึงมีเกษตรกรไม่กี่หยิบมือที่สามารถสะสมทุนและผันตนเองมาเป็นเกษตรกรนายทุน ขณะที่เกษตรกรส่วนใหญ่มีขนาดการถือครองที่ดินเล็กลง บางส่วนสูญเสียที่ดินกลายเป็นเกษตรกรเช่า หรือเกษตรกรไร้ที่ดินและหันไปทำงานรับจ้างแทน มีตัวเลขที่น่าสนใจว่าในช่วงตั้งแต่ปี 2536-2546 ขนาดการถือครองที่ดินของเกษตรกรในประเทศไทยมีขนาดเล็กลง และมีแนวโน้มว่าสัดส่วนของผู้ไร้ที่ทำการเกษตรจะเพิ่มมากขึ้น (สำนักงานเศรษฐกิจและสังคมภาคเหนือ, 2547) เพราะนอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงด้านการผลิตแล้ว การกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ป่า เช่น การออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้การแสวงหาที่ดินทำกินหรือการขยายพื้นที่เพาะปลูกทำได้ยากขึ้น

การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมเป็นอีกปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้รายได้กระจุกตัวอยู่ในมือของคนไม่กี่กลุ่มส่วนใหญ่เป็นนักธุรกิจและนายทุนในเมือง ซึ่งเป็นการลดโอกาสการเข้าถึงที่ดินของคนทั่วไปโดยเฉพาะเกษตรกร ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรที่มีที่ดินถือครองขนาดเล็กและเป็นเกษตรกรไร้ที่ดินเนื่องจากการขายที่ดินทำกินของเกษตรกรเองทำให้ที่ดินเปลี่ยนไปสู่มือคนภายนอกหรือคนที่ไม่ได้ทำการเกษตร โดยเฉพาะในช่วงปี 2535 อันเป็นยุคเฟื่องฟูของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ เกษตรกรจำนวนมากขายที่ดินของตนเอง ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพวกเขาไม่ต้องการเสียโอกาสที่จะรับเงินจากการขายที่ดินซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ต่างๆ ได้ (อดิสร อิศรางกูร ณ อยุธยา, 2533)

ปัจจัยที่สำคัญพบว่าการแบ่งมรดกที่ดินให้กับลูกทุกคนเท่าๆ กันทำให้ที่ดินมีขนาดเล็กลง บางกรณีมีที่ดินขนาดเล็กจนไม่เพียงพอต่อการผลิตเพื่อยังชีพ ในที่สุดจึงต้องตัดสินใจขายที่ดิน อย่างไรก็ตามแม้จะเกิดแรงงานไร้ที่ดินขึ้นแต่พวกเขาก็ไม่ได้เป็นแรงงานอยู่ในชนบททั้งหมด เพราะการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและบริการนับตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาก่อให้เกิดความต้องการแรงงานหนุ่มสาวจากชนบทไปทำงานเป็นจำนวนมาก สำหรับแรงงานที่อยู่ในชนบทส่วนใหญ่จึงเป็นแรงงานวัยกลางคนจนถึงสูงอายุ เนื่องจากปัจจัยด้านอายุ และการศึกษาไม่สอดคล้องกับความต้องการในการทำงานภาคอุตสาหกรรม และโอกาสในการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจด้วยการเป็นแรงงานนอกภาคเกษตรกรรมไม่ได้เปิดกว้างเสมอไป จากการศึกษาการอพยพย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานชายในจังหวัดลำปาง ของพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (2551) พบว่าครัวเรือนที่มีฐานะดีเป็นกลุ่มแรกที่จะออกจากภาคเกษตรกรรม เพราะกลุ่มเหล่านี้มักจะเป็นกลุ่มที่มีเครือข่ายในการรับรู้ข้อมูลที่กว้างขวางการได้งานทำ “ที่ดี” ทั้งในเรื่องรายได้และความมั่นคงปลอดภัย ที่ต้องอาศัยความรู้และเงินในกรณีที่ไม่ทำงานอย่างถูกกฎหมาย

ด้านหนึ่งมีการอธิบายว่าเป็นเพราะข้อกำหนดของสังคมบางประการที่กำกับพื้นที่การเคลื่อนย้ายของแรงงานชนบทไว้ ภายใต้ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างชายหญิงอาจเป็นข้อกำหนด หรือข้อห้าม เช่นการห้ามผู้หญิงออกไปทำงานนอกบ้าน หรือเป็นข้อกำหนดแบบอ้อม เช่น การไม่อนุญาตให้เด็กผู้หญิงเรียนหนังสือซึ่งส่งผลต่อการทำงานในอนาคต (Ellis, 1998: 24)

การอพยพของคนหนุ่มสาวจากชนบทเข้าสู่การทำงานในเมืองอาจดูเหมือนว่าภาคเกษตรกรรมในชนบทกำลังถูกลดความสำคัญลงไปแล้วแท้จริงแล้วพบว่าภาคเกษตรกรรมในชนบทเองสามารถดำรงอยู่ได้จากการหนุนเสริมจากนอกภาคเกษตรกรรม เช่นงานศึกษาของ Kearney (1996) ที่ศึกษาแรงงานข้ามชาติชาวเม็กซิโกที่เดินทางเข้ามาทำงานในโรงงานในสหรัฐอเมริกา แรงงานข้ามชาติเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือครอบครัวของพวกเขาที่ทำการเกษตรด้วยการส่งเงินกลับบ้าน เพื่อให้คนในครอบครัวนำเงินไปลงทุนทำการเพาะปลูก และปรับปรุงคุณภาพชีวิต

ในประเทศไทยงานศึกษาแรงงานข้ามชาติชาติของพรรณภัทร (อ้างแล้ว) พบว่าแรงงานเหล่านี้ โดยเฉพาะวัยกลางคนหลังจากประสบความสำเร็จจากไปทำงานในต่างประเทศ พวกเขามีแนวโน้มที่จะกลับเข้าทำงานในภาคเกษตรอีกครั้ง

มีงานศึกษาในประเทศไทยโดยใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ที่อธิบายการเปลี่ยนผ่านของสังคมหมู่บ้านเข้าสู่ระบบทุนนิยม โดยที่คนในชุมชนมีบรรทัดฐาน จิตสำนึกและความรู้สึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการปรับตัวท่ามกลางการกระแสการเปลี่ยนแปลง โดยตั้งคำถามต่อการเข้ามาของระบบการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบใหม่ในระบบทุนนิยมว่าผลกระทบดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อความเป็นชุมชนของหมู่บ้านไทยว่าจะมีสภาพอย่างไรและชุมชนจะดำรงสภาพอยู่อย่างไร งานวิจัยของรังสรรค์ จันต๊ะ (2552) ในพื้นที่เขตแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนตอนบน พบว่าในแต่ละเขตพื้นที่ย่อยๆ มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันซึ่งถูกกำหนดโดยสภาพทางภูมิศาสตร์และพลังทางการผลิตของสังคม และอุดมการณ์ จิตสำนึก ศรัทธาและความเชื่อในผีสาวเทวดา การบูชาบรรพบุรุษ และอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา เมื่อระบบการผลิตเข้าสู่ระบบทุนนิยมมากขึ้นพื้นที่ในเขตเชียงใหม่ตอนบนได้ลดพื้นที่ปลูกข้าวและเปลี่ยนมาปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ส้ม ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร การหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวและพืชในระบบพันธสัญญา (contract farming) ทำให้ผู้คนมีเวลาปฏิสัมพันธ์กันน้อยลง

รังสรรค์ (2552) พบว่า ภายใต้ความขัดแย้งนี้ระบบเศรษฐกิจชุมชนยังเป็นอีกระบบที่ซ้อนทับกันและเป็นด้านหลักของชุมชน กล่าวคือ ชาวบ้านในเขตชุมชนต่างๆ ยังมีเครือข่ายความสัมพันธ์กันในหลายระดับที่ยังเหนียวแน่น และมีการผลิตซ้ำเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นตลอดเวลา เครือข่ายรูปธรรมที่เห็นชัดเจนได้แก่ เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสายเลือด หรือระบบเครือญาติเดียวกัน ระบบผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อเมือง ระบบครัวทานหัววัด หมวดอุโบสถ ระบบเครือข่ายตลาดชุมชนที่มีหน่วยการผลิตขนาดเล็ก หน่วยราคาต่ำ มีระบบการลงแขกเกี่ยวข้าวหรือ “เอามื้อเอารัน” มีเครือข่ายองค์กรผู้ใช้น้ำและการบริหารจัดการเหมืองฝายที่มีบทบาทอยู่อย่างเข้มแข็ง ระบบความสัมพันธ์ในส่วนย่อยๆ ของพื้นที่ได้ขยายออกสู่ความเป็น “โฮ่ง” และ “เมือง” เครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนในระดับโฮ่งและเมือง เช่น ระบบหัววัด การ “ขึ้นพระราช” การ “เลี้ยงผีเหมืองฝายของเครือข่ายผู้ใช้น้ำเดียวกัน เป็นหลักฐานที่ยืนยันว่าระบบสังคมในชุมชนหมู่บ้าน ที่วางอยู่บนพื้นที่กายภาพที่เป็นจริงยังดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่น

เช่นเดียวกับงานศึกษาของพรพิไล (2552) ที่ศึกษาพื้นที่บริเวณตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน พรพิไลใช้คำว่า “โฮ่ง” และ “เมือง” ในการอธิบาย “เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม” โดยโฮ่งและเมืองเป็นคำที่ชาวบ้านใช้นำหน้าพื้นที่อยู่อาศัยและทำการผลิตร่วมกัน โฮ่งเป็นพื้นที่ผู้คนที่อาศัยอยู่มีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น พรพิไลแสดงให้เห็นว่าหมู่บ้านมิใช่เพียงสังคมชุมชนที่

ผู้คนมารวมตัวกัน แต่เป็นหน่วยที่ผู้คนยึดโยงกัน สิ่งที่แสดงถึงการยึดโยงเหล่านั้นได้แก่กิจกรรมต่างๆ ที่ทำร่วมกันในการผลิต เช่นการปลูกพืชผัก ทำนา ระบบเหมืองฝายเป็นต้น หมู่บ้านได้ขยายมโนทัศน์ (Concept) ของการยึดโยงระหว่างหน่วยหรือระหว่างหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน ประกอบขึ้นเป็นระบบสังคมชุมชนของกลุ่มหมู่บ้านเรียกว่า “เมือง” บางครั้งเรียกว่า “โฮ่งบ้าน...โฮ่งเมือง”

โฮ่งและเมืองจึงวางอยู่บนระบบทางกายภาพที่ชุมชนตั้งอยู่ รวมถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมร่วมกัน ผู้คนที่อาศัยอยู่ในโฮ่งและเมืองอาศัยอยู่บนฐานทรัพยากร มีความผูกพันกับท้องถิ่นความสำนึกรับผิดชอบ ความศรัทธา ความพยายามในการสร้างข้อตกลงต่างๆ ร่วมกัน จนมีคุณลักษณะ หรือตัวแปรร่วมที่ชุมชนแสดงออกร่วมกัน เช่น การตั้งบ้านเรือน กลุ่มเครือญาติ การผลิตในไร่นา การใช้และการควบคุมน้ำ การใช้เส้นทางสัญจร การจัดสรรแรงงาน งานฉลอง ประเพณี พิธีกรรม งานฉลอง ผู้นำ ความเชื่อ ความคิดเห็น การมีป่าช้าของคนร่วมโฮ่งเดียวกัน

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง พรพิไลพบว่าผู้คนในสังคมชุมชนในโฮ่งทั้ง 7 โฮ่งมีความสามารถในการยึดโยงอยู่ด้วยกันซึ่งเกิดจากการมีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ดำเนินแนวคิดเรื่องพระธาตุ ความเชื่อเรื่องผี มีการจัดระบบพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ พัฒนาขึ้นมาเป็นระบบ “โฮ่งบ้าน และเมือง” โดยในโฮ่งและเมืองมีการจัดระบบโครงสร้างหมู่บ้านเป็นหน่วยย่อย เช่นป๊อก เป็นหมวดบ้าน ระบบการผลิตมีการจัดการน้ำผ่านระบบเหมืองฝายและอาศัยความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ มีระบบตลาดที่พัฒนาเป็นเครือข่ายการกระจายผลผลิตที่สำคัญ

การอธิบายสังคมในช่วงเปลี่ยนผ่านที่วางอยู่บนจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชนเช่นนี้ สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง “เศรษฐกิจแบบมีศีลธรรม” (moral economy) ของสก๊อตที่อธิบายการเปลี่ยนผ่านของสังคมในระบบอาณานิคมเข้าสู่ระบบทุนนิยมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ “เศรษฐกิจแบบมีศีลธรรม” เป็นการพิจารณาจากหลักที่ชาวนายัดถืออยู่ 2 ข้อ คือสิทธิที่จะพอมีกิน (right to subsistence) และการเอื้อเพื่อเอื้อแผ่ (norm of reciprocity) หลักทั้งสองข้อนี้เป็นบรรทัดฐานที่ชาวนายัดวัดความยุติธรรมของสังคมและคนในสังคมหรือวัดความสำนึกหน้าที่ที่คนรายจะต้องช่วยเหลือเกื้อกูลคนจน สิทธิที่จะมีพอมีกินของสก๊อตเป็นการเรียกร้องให้ผู้มีอำนาจหรือผู้ที่มีฐานะดีกว่าช่วยเหลือคนจนในยามตกยาก หรือเรียกร้องไม่ให้คนรวยเก็บผลประโยชน์จากชาวนายัดจนทำให้เหลือไม่พอมีกิน เป็นต้น ส่วนการเอื้อเพื่อซึ่งกันและกัน หมายถึงความคิดที่ว่าหากใครให้อะไรแก่เรา ก็ควรตอบแทนเขาในวันข้างหน้าอาจด้วยสิ่งของหรือแรงงานในปริมาณที่เท่าเทียมหากไม่ได้ตอบแทนก็ต้องไม่ทำร้ายผู้ที่เคยให้อะไรเรา เป็นต้น

แนวคิด “เศรษฐศาสตร์เชิงความสำนึก” เช่นนี้ได้รับการโต้แย้งจาก พ็อปลินซึ่งใช้แนวคิด “เศรษฐศาสตร์การเมือง” โดยมีสมมุติฐานว่า เมื่อชาวนายัดมีทางเลือกพวกเขาจะเลือกทางที่ให้อรรถประโยชน์แก่พวกเขามากที่สุด และจะคำนึงถึงความมั่นคงและสวัสดิการของเขาและ

ครอบครัวก่อน การกระทำอันสมเหตุสมผล (rational) เช่นนี้อาจขัดต่อผลประโยชน์ส่วนรวม พ่อปคินเห็นว่าชาวนาจะหลีกเลี่ยงความเสี่ยงเพื่อปกป้องระดับการพอกินในบางกรณี แต่ส่วนใหญ่ชาวนาจะยกระดับความเป็นอยู่ของตนเอง ด้วยการเสี่ยงลงทุนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ชาวนาก็หลีกเลี่ยงโอกาสจากการเข้ามาของระบบทุนนิยม โดยประเมินสถานการณ์ว่าความสัมพันธ์ต่างๆ จะให้ประโยชน์คุ้มกับการลงทุนหรือไม่ ชาวนาไม่จำเป็นต้องตกเป็น “เหยื่อ” ของระบบตลาดหรือมองตลาดเป็น “ทางเลือกสุดท้าย” เสมอไป

ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตใน “โหล่ง” เกษตรกรรมต้นน้ำคำอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษานี้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของ “ชาวนา” ตามการอธิบายของพ่อปคิน กล่าวคือระบบการผลิตในโหล่งนี้สามารถเปลี่ยนมาทำการเพาะปลูกข้าวและผักเพื่อขายได้ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ทว่ามีเพียงเกษตรกรที่มีที่ดินอุดมสมบูรณ์ในโหล่งเท่านั้นที่สามารถสะสมทุนและทำการผลิตเช่นนั้นได้ ส่วนเกษตรกรที่ไม่สามารถสะสมทุนได้ จึงกลายมาเป็นเกษตรกรเช่าหรือแรงงานไร้ที่ดินแทน ซึ่งส่วนใหญ่แรงงานเหล่านี้จะออกไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรม หากอยู่ในวัยหนุ่มสาวจะเข้าสู่การเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม ดังนั้นแรงงานที่อยู่ในภาคเกษตรจึงเป็นแรงงานวัยกลางคนจึงถึงสูงอายุ

พลวัตการเปลี่ยนแปลงนี้นำมาสู่คำถามที่ว่า ความเป็นสังคมชุมชนของโหล่งนี้จะยังคงอยู่หรือไม่ เมื่อผู้คนในโหล่งมีความแตกต่างหลากหลายมากขึ้น เช่นเดียวการอพยพออกไปทำงานนอกพื้นที่ของคนหนุ่มสาวและเหลือเพียงคนแก่ไว้ในชุมชน ในช่วงทศวรรษ 2520-2530 มีงานศึกษาของยศ สันตสมบัติ (2534) แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวและจังหวะชีวิตของคนชนบท ที่เริ่มถูกผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ยศกล่าวถึงการเคลื่อนย้ายของหญิงสาวในจังหวัดพะเยาที่เข้าสู่ธุรกิจการค้าประเพณีว่าเกิดจากการค้ำพัฒนาในสังคมไทยที่ทำให้เกิดความยากจนในชนบท การว่างงาน ความไม่เท่าเทียมระหว่างการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมทำให้เกิดช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท ตลอดจนอุดมการณ์บริโภคนิยม ปัจจัยเหล่านี้เป็นเงื่อนไขที่ทำให้การค้าประเพณีเป็นทางเลือกใหม่ของคนในชนบทบางกลุ่มที่ต้องการยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเองให้ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม คราวเรือนส่วนใหญ่จะไม่มำรายได้จากการค้าประเพณีของลูกสาวที่ส่งกลับมาให้ไปซื้อปัจจัยการผลิต หรือลงทุนเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร แต่จะนำไปใช้บริโภคผลิตซ้ำและยกระดับการครองชีพในครัวเรือนมากกว่า

ทว่า การเข้าสู่ตลาดแรงงานภาคอุตสาหกรรมและธุรกิจเร่งรัดการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตที่หันมาใช้เครื่องจักรทางการเกษตร ความทันสมัยและบริโภคนิยมส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์การผลิตภายในชุมชน ในหมู่บ้านเริ่มมีความเป็นปัจเจกมากขึ้น ความเป็นชุมชนและอำนาจต่อรองกับภายนอกลดลง และกลไกตลาดก็มีอิทธิพลมากขึ้นทุกขณะ ทว่าชาวบ้าน

ในชุมชนบ้านป่าบง จังหวัดพะเยากีพยายามรักษาความเป็นชุมชนเอาไว้ โดยอาศัยการนำของผู้นำชุมชนที่มีอยู่หลายคน เป็นผู้พัฒนาความคิดและดำเนินกิจกรรมต่างๆภายในชุมชน มีการวางแผนการดำเนินงานและชักชวนให้ชาวบ้านเกิดความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมกิจกรรมผู้นำชุมชนเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการบริหารและดำเนินกิจการขององค์กรชาวบ้าน เช่นกลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มแม่บ้าน ธนาคารข้าว กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มผู้ผลิตอาหารหมู เป็นต้น (หน้า 150)

อย่างไรก็ดีงานศึกษาชิ้นนี้ของยศจังไม่ได้ให้ภาพที่ชัดเจนของการที่มีแรงงานหนุ่มสาวอพยพออกไปนอกหมู่บ้านและเหลือเพียงคนแก่อยู่ในชุมชน ดังนั้นจึงนำมาสู่ความสนใจในงานศึกษานี้ โดยจะพิจารณาแรงงานรับจ้างไร้ที่ดินที่ยังคงทำงานในชนบทซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในวัยกลางคนและสูงอายุ กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่แรงงานรับจ้างหญิงบ้านแม่คำหลังวัด ตำบลแม่คำ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ซึ่งหมู่บ้านดังกล่าวเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กเมื่อเทียบกับหมู่บ้านอื่นๆ ในโหล่ง และผู้คนส่วนใหญ่ไร้ที่ดินทำกินและประกอบอาชีพรับจ้าง จึงนำมาสู่ประเด็นในการศึกษาว่า แรงงานรับจ้างหญิงที่ไม่ทำกินในหมู่บ้านเหล่านี้สามารถยืนหยัดอยู่ในชนบทได้ภายใต้เงื่อนไขและบริบทใด นอกจากนี้จะพิจารณาการปรับตัวและต่อรองในระดับชีวิตประจำวันของแรงงานรับจ้างหญิง โดยพิจารณารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและแรงงานรับจ้าง ความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานรับจ้างด้วยกันเอง และความสัมพันธ์ของแรงงานรับจ้างกับคนในชุมชน เพื่อให้เห็นถึงลักษณะและเงื่อนไขอันซับซ้อนที่ทำให้แรงงานเหล่านี้ยังสามารถเป็นแรงงานในชนบทต่อไปได้

1.2 คำถามการวิจัย

1.2.1 แรงงานรับจ้างราคาถูกที่เป็นแรงงานสตรีไร้ที่ดินในชนบทเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขและบริบทใด

1.2.2 แรงงานรับจ้างสตรีไร้ที่ดินมีกลยุทธ์ในการปรับตัวและต่อรองในระดับชีวิตประจำวัน เพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1.3.1 เพื่อศึกษาเงื่อนไข และบริบทต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของแรงงานรับจ้างราคาถูกที่เป็นแรงงานสตรีไร้ที่ดิน

1.3.2 เพื่อศึกษากลยุทธ์ในการปรับตัวและต่อรองเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของกลุ่มแรงงานรับจ้างสตรีไร้ที่ดิน

1.4 ทบทวนวรรณกรรมและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนงานศึกษา แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานี้ ประกอบด้วย 3 ประเด็นหลัก ดังนี้

ประเด็นแรก รูปแบบและความสัมพันธ์ของการจัดการแรงงานในภาคเกษตรกรรม

ประเด็นที่สอง ผู้หญิงกับการเป็นแรงงานในภาคเกษตรกรรม และกลยุทธ์ ที่หลากหลายในการดำรงชีพ

ประเด็นที่สาม กลยุทธ์ในการต่อรองของผู้ยากไร้

1.4.1 รูปแบบและความสัมพันธ์ของการจัดการแรงงานในภาคเกษตรกรรม

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมเกษตรกรรม (Agrarian Transformation) เป็นกระบวนการหนึ่งของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม โดยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวหมายถึง การที่ระบบการผลิตในภาคเกษตรกรรมของชาวนาเข้าสู่ความสัมพันธ์แบบทุนนิยมหรือ เริ่มเกี่ยวข้องกับทุนนิยม รวมถึงบทบาทของภาคเกษตรกรรมที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตามการศึกษาสังคมชาวนาด้วยมโนทัศน์ “คำถามของชาวนา” (Agrarian Question) แบบคลาสสิก ในการอธิบายการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมได้รับการตั้งข้อสังเกตหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อสังเกตที่ว่า แม้กล่าวว่ากระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ทุนนิยมในประเทศพัฒนาแล้วได้เสร็จสิ้นลง ทว่าสำหรับประเทศกำลังพัฒนาหรือประเทศโลกที่สาม กระบวนการดังกล่าวยังคงดำเนินอยู่ ซึ่งไม่อาจใช้ตัวแบบในการอธิบายแบบใดแบบหนึ่งได้ ต้องคำนึงถึงประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศนั้นๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม การศึกษาการเปลี่ยนผ่านสังคมเกษตรกรรมในปัจจุบันการพิจารณาถึงเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคมไม่เพียงพออีกต่อไป เพราะมีความพยายามที่จะตรวจสอบหรืออธิบายเกี่ยวกับการพิจารณาเรื่องนี้ใหม่ โดยเริ่มต้นจากการพิจารณาถึงอาณาบริเวณที่เรียกว่าชนบท รวมถึงการผลิตในชนบทที่สัมพันธ์กับระบบโลกาภิวัตน์มากขึ้น (Rigg, 2001: 10-16)

งานศึกษาที่อธิบายพัฒนาการเข้าสู่ระบบทุนนิยมของนักทฤษฎีมาร์กซิสต์คลาสสิก ไม่ว่าจะเป็นมาร์กซ์ เลนิน และเลาส์ก็ต่างเห็นร่วมกันว่า การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ทุนนิยมในภาคเกษตรกรรมทุนจะเบียดขับชาวนาขนาดเล็ก และเปลี่ยนผู้ผลิตมาเป็นแรงงานรับจ้าง แต่การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยมนั้นมีความเร่งที่ต่างกัน โดยเลาส์ก็เห็นว่ามีความเร่งสองประการที่ทำให้ชาวนาเล็กไม่สามารถถูกเบียดขับออกไปได้ง่าย คือ ชาวนาเล็กสามารถมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนเองได้ตราบเท่าที่พวกเขาสามารถหาเงินมาใช้หนี้ได้ ที่ดินก็ยังเป็นของชาวนา โดยมีกฎหมายรองรับ ฉะนั้นนายทุนหรือเจ้าที่ดินจะไม่สามารถขับไล่ชาวนาได้ตามอำเภอใจอย่างที่ Marx

หรือ Lenin กล่าว ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การเบียดขับชาวนาเป็นไปอย่างเชื่องช้าคือ ชาวนามีความสามารถพิเศษที่จะบริโภคน้อยลงและทำงานให้หนักขึ้น ในปีที่เก็บเกี่ยวผลผลิตได้น้อย หรือราคาผลผลิตตกต่ำ ความยืดหยุ่นของชาวนาสองประการนี้ทำให้ชาวนาไม่สามารถถูกเบียดขับออกไปได้อย่างง่าย ๆ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

ในประเทศโลกที่สาม ชาวนายังสามารถทำการผลิตในชนบทต่อไปได้ และการเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างยังไม่เกิดขึ้นอย่างเต็มรูปแบบตามที่นักคิดมาร์กซิสต์คลาสสิกเคยอธิบายไว้ การอธิบายการล่มสลายของสังคมชาวนา และการผนวกเข้าสู่ระบบการผลิตแบบทุนนิยมของสังคมชาวนาจึงกลับมาได้รับความสนใจอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้แนวคิดการปะทะประสานหรือปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “การผลิตเพื่อยังชีพ” กับ “การผลิตเพื่อการค้า” (ยศ สันตสมบัติ, 2546: 18) แนวคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการ “ชูครีตแรงงาน” ของระบบการผลิตเพื่อการค้าจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพ เช่น เมลลาซูร์ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเกษตรกรรมกับวิธีการผลิตแบบทุนนิยมในยุคจักรวรรดินิยม โดยใช้แนวคิดการปะทะประสานเพื่อแสดงให้เห็นว่าระบบทุนนิยมได้ประโยชน์จากการรักษาความสัมพันธ์แบบทุนนิยมไว้บางส่วนพร้อมกับทำลายบางส่วน เหตุที่ยังคงรักษาวិธีการผลิตในชนบทแบบเดิมไว้อยู่ก็เพราะ ชนบทเป็นแหล่งแรงงานราคาถูกสำหรับการผลิตป้อนระบบทุนนิยมด้วยลักษณะความสัมพันธ์เช่นนี้ เมลลาซูร์มองว่าสามารถทำให้ระบบทุนนิยมชูครีตแรงงานได้มากกว่าการทำลายความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเดิมทั้งหมด (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, อ้างแล้ว: 138-143)

ในประเทศไทย ช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยม อนันท์ กาญจนพันธุ์ (Anan Ganjanapan, 1989) พบว่าระบบเศรษฐกิจของสังคมชาวนาภาคเหนือเปลี่ยนมาสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้าเพียงบางส่วนเท่านั้น ไม่ใช่การผลิตเพื่อการค้าอย่างสมบูรณ์ กระบวนการเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างและการจ้างงานด้วยระบบเงินตราที่ยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างเต็มที่ แม้จะมีความขัดแย้งด้านแรงงานระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างเกิดขึ้นภายหลังเปลี่ยนระบบการเพาะปลูกพืชมาเป็น 3 ครั้งต่อปี การจ้างแรงงานที่เรียกว่า “การจ้างร้อยดอน”¹ ถูกนำมาใช้เป็นตัวเชื่อมความขัดแย้งระหว่างการจ้างแรงงานรับจ้างกับการใช้แรงงานแลกเปลี่ยนของนายจ้างหรือเกษตรกรนายทุนที่ต้องการสร้างผลกำไรสูงสุดในการผลิตและต้องการมีแรงงานไว้ใช้ตลอด การจ้างร้อยดอนถือเป็น “การชูครีตแรงงาน” ผ่านการเช่าที่ดินแบบแบ่งรูปแบบหนึ่งที่ให้ประโยชน์กับเจ้าของที่ดินได้ประโยชน์ส่วนใหญ่จากการให้เช่าแบบแบ่งผลผลิต ในขณะที่ไม่ต้องรับผิดชอบต่อความสัมพันธ์ในการเช่าเช่นเดียวกับการเช่าแบบแบ่งผลผลิต การจ้างร้อยดอนจึงเป็นการประกันให้เจ้าของที่ดินมี

¹ การจ้างร้อยดอนคือการที่ผู้จ้างสัญญาว่าจะตอบแทนค่าจ้างในการทำงานในพื้นที่หนึ่งเป็นจำนวนร้อยละของผลผลิตที่ได้จำนวนหนึ่ง โดยให้ผู้รับจ้างสามารถไปรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อระดมแรงงานมาทำในพื้นที่นั้นได้

แรงงานไว้ใช้และช่วยลดการพึ่งพาต่อทุนในกรณีที่จ้างค่าจ้างเป็นเงินสด ภายใต้เงื่อนไขเช่นนี้ การจ้างงานจึงยังไม่ก่อให้เกิดกระบวนการกลายเป็นกรรมาชีพและกระบวนการจ้างงานเป็นเงินตราขึ้นอย่างเต็มที่

จากงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาภาคเหนือจากนักมานุษยวิทยาในรอบเกือบสองทศวรรษที่ผ่านมาพบว่า แรงงานในภาคเกษตรมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องเมื่อเทียบกับแรงงานรวมในภาคเหนือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเกษตรก่อให้เกิดการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกันและการก่อรูปของกลุ่มชนชั้นที่หลากหลายและซับซ้อน ได้แก่ ชาวนาไร้ที่ดิน/กรรมกร ชาวนาขนาดเล็ก ชาวนากลาง และชาวนานายทุน ซึ่งยังผูกพันกันด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะซับซ้อน (ยศ สันตสมบัติ, 2546: 227) ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อความแตกต่างทางชนชั้น คือการเข้ามาจัดการทรัพยากรโดยรัฐด้วยการออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติในปี พ.ศ. 2584 และ พ.ศ.2507 (ยศ สันตสมบัติ, 2546: 41) ทำให้การยึดครองพื้นที่ที่เคยเป็นที่ทำไร่ ทำสวนของชาวบ้านต้องหลุดมือไป และการแสวงหาพื้นที่ทำกินใหม่ก็ทำได้ยากขึ้น (รุ่งรัตน์ ชมาฤกษ์, 2439: 84)

แม้ว่ารัฐจะพยายามเข้ามาแก้ไขปัญหาระบบที่ดินทำกินด้วยการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับชาวชนบทแต่ก็ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าชาวบ้านจะไม่กลับไปสู่สภาพของการไม่มีที่ดินทำกินอีก ดังงานศึกษาของรัตนา โพธิ์สุวรรณ พบว่ารัฐได้เข้ามาจัดสรรที่ดินทำกินในเขตปฏิรูปที่ดินเวียงชัย จังหวัดเชียงรายให้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2524-2525 และเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2530 ทำให้ชาวบ้านได้รับเอกสารสิทธิเป็นเจ้าของ ทว่าการถือครองที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกในปี พ.ศ. 2530 ลดลงจากปี พ.ศ. 2524-25 เพราะแม้ชาวบ้านจะได้รับเอกสารสิทธิและมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง แต่ก็ไม่ได้มีหลักประกันว่าพวกเขาจะไม่กลับไปสู่สภาพของการไม่มีที่ดินทำกินอีกครั้ง เนื่องจากความมั่นคงและหลักประกันในชีวิตของคนในชนบทไม่ใช่แค่ที่ดินเพียงอย่างเดียว แต่มีปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาเป็นตัวกำหนดถึงความมั่นคงหรือความสามารถในการรักษาที่ดิน ไม่ว่าจะเป็น เงิน ความรู้ โอกาสในการเข้าถึงความรู้ รวมทั้งสถานะ ชนชั้นและอำนาจในชุมชนที่จะเป็นบันไดก้าวสู่ความมั่งคั่งของคนในชนบท (อ้างใน รัตนพร เศรษฐกุล, 2546: 266)

การเพาะปลูกพืชผลเพื่อการค้ายังได้รับการสนับสนุนทั้งจากรัฐและเอกชน ที่ให้บริษัทต่างชาติเข้ามาลงทุนให้ชาวบ้านปลูกพืชแบบใหม่ และระบบเกษตรเพื่อการค้าเช่นนี้กระบวนการผลิตจะถูกควบคุมจากกลไกตลาดเกือบทุกขั้นตอน นับแต่แต่พืชที่ปลูก ระยะเวลาที่ปลูก การเตรียมดิน การเก็บเกี่ยวผลผลิต การใช้เทคโนโลยีต่างๆ และนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมามีการขยายตัวของการทำงานเกษตรแบบพันธสัญญาในภาคเหนือมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับการขยายตัวของเศรษฐกิจการส่งออกของประเทศ (อ้างแล้ว: 240-242) ทำให้แรงงานในชนบทจึงยังคงมีความสำคัญ

และเป็นที่ต้องการอย่างมากภายใต้เกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ กล่าวคือการเพาะปลูกพืชพาณิชย์ ด้วยการส่งเสริมให้เพาะปลูกพืชชนิดใหม่ๆ ได้ก่อให้เกิดการจ้างงานมากขึ้น มีการเปลี่ยนรูปแบบจากแรงงานรับจ้างถาวรที่ได้ค่าจ้างต่ำมาเป็นแรงงานรับจ้างชั่วคราวที่ได้ค่าจ้างสูงมากขึ้น (Rahman, 2000: 497-498 และอนันท์ กาญจนพันธุ์, 2533) เช่นเดียวกับเกษตรกรรมแบบพันธสัญญาที่พืชที่ใช้ในการเพาะปลูกพืชแต่ละชนิดต้องใช้แรงงานในการดูแลอย่างเข้มข้น และอย่างพิถีพิถัน (รุ่งรัตน์ ชมาฤกษ์, 2539; รัตนาพร เศรษฐกุล, 2546: 243 และ Rosset et al., 1999)

ขณะเดียวกัน การผลิตเพื่อขายเพื่อตอบสนองต่อระบบการผลิตเพื่อการค้าแบบเข้มข้นที่ต้องแข่งขันกับเวลาและตลาด (อนันท์ กาญจนพันธุ์, 2533: 275) ทำให้การจัดการแรงงานภายใต้การเพาะปลูกเพื่อขายของชาวนาแต่ละกลุ่มมีลักษณะแตกต่างกันไป กลุ่มชาวนารวยและชาวนากลางบางคนใช้แรงงานรับจ้างซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนที่ไม่มีที่ดินหรือมีน้อย สำหรับชาวนากลางมักจะใช้แรงงานในครัวเรือนของตนให้เกิดประโยชน์มากที่สุด และใช้การจ้างแรงงานให้น้อยที่สุดเพราะจะทำให้ต้นทุนสูงจนไม่สามารถจะจ่ายได้

รุ่งรัตน์ ชมาฤกษ์ ศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่หลังจากเริ่มปลูกยาสูบซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญชาวนาบ้านมีการใช้แรงงานในการเพาะปลูกมากขึ้น นับตั้งแต่การขึ้นแปลง ใ้ปุ๋ย สำหรับชาวนากลางใช้แรงงานในครอบครัว ส่วนชาวนารวยก็อาศัยการจ้างงานแทน ซึ่งได้แก่ คนที่ไม่มีที่ดินทำกินหรือมีน้อย รวมไปถึงชาวนากลางที่ค่อนข้างขัดสน เช่นเดียวกับข้าวโพดฝักอ่อนที่ต้องการแรงงานในการเตรียมดิน ขุดหลุม หยอดเมล็ดและกลบดิน การถางหญ้า การใ้ปุ๋ย และช่วงที่มีความต้องการแรงงานมากที่สุดคือช่วงการเก็บเกี่ยว (รุ่งรัตน์ ชมาฤกษ์, 2539: 72-73)

ความต้องการแรงงานในภาคเกษตรกรรมยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะเมื่อเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ในรูปแบบพันธสัญญา ซึ่งการทำเกษตรพันธสัญญามีความต้องการแรงงานเข้มข้นเพราะพืชบางชนิดไม่สามารถใช้เครื่องจักรเข้ามาแทนแรงงานคนในการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยวได้ ประเทือง นรินทรางกูร ณ อยุธยา (2537: 199) พบว่า การปลูกหอมหัวใหญ่เป็นพืชที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากในการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยว และไม่สามารถใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนได้ในทุกขั้นตอนเพราะหอมหัวใหญ่เป็นพืชที่ต้องใช้ความระมัดระวังในการดูแลรักษาสูง ซึ่งโดยปกติแล้วชาวนามีการควบคุมและจัดการแรงงาน 3 ลักษณะได้แก่ การใช้แรงงานในครัวเรือน การแลกเปลี่ยนแรงงาน และการจ้างแรงงาน แต่การทำปลูกหอมหัวใหญ่ภายใต้ระบบพันธสัญญาที่มีข้อกำหนด เช่น เรื่องปริมาณ และคุณภาพของผลผลิตส่งผลให้ชาวนาผู้ผลิตมีการปรับเปลี่ยนการใช้แรงงานที่หลากหลายเพื่อเอื้อประโยชน์ให้กับกลุ่มทุน

ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับการอธิบายของเบิร์นสไตน์ที่กล่าวว่า การผนวกชาวนาในประเทศโลกที่สามเข้าสู่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมได้ทำลายระบบเศรษฐกิจแบบชนบท และก่อให้เกิดการผลิตทดแทนขึ้นใหม่ของชาวนาแต่ละครัวเรือน ด้วยการเป็นส่วนหนึ่งในวงจรการหมุนเวียนของทุน ทำให้ชาวนาสัมพันธ์กับกลุ่มทุนที่หลากหลายมากขึ้น รวมถึงโครงการพัฒนาของรัฐที่เข้าไปควบคุมกระบวนการผลิตของชาวนา แต่ไม่ได้ควบคุมโดยตรงและไม่ได้แยกชาวนาออกจากปัจจัยการผลิตอย่างสมบูรณ์ แต่เป็นการจํานนต่อทุนในรูปแบบ (Formal subsumption of labour under capital) ซึ่งหมายถึงการที่ทุนไม่ได้เข้าไปเปลี่ยนรูปแบบของกระบวนการแรงงานโดยตรง ทุนเพียงแต่ควบคุมกระบวนการแรงงานในรูปแบบเดิมไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการแรงงานอย่างแท้จริง แม้มาร์กซ์จะอธิบายว่าเกิดขึ้นของการจํานนต่อทุนในรูปแบบเป็นเงื่อนไขที่เกิดก่อนในทางประวัติศาสตร์ ก่อนเกิดการจํานนแรงงานต่อทุนแท้จริง (Real subsumption of labour under capital) (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533: 134-147)

อย่างไรก็ตาม ระบบการผลิตในภาคเกษตรปัจจุบันที่เป็นการผลิตแบบเกษตรอุตสาหกรรม (Agro-industry) ได้ก่อให้เกิดการเรียกร้องให้มีการพิจารณาการผลิตในชนบทที่ไม่ได้มีลักษณะใดลักษณะหนึ่ง และเรียกร้องให้มีการพิจารณาที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจโลกจากการอธิบายตามการผลิตแบบฟอร์ด (Fordism) มาเป็นการอธิบายการผลิตยุคหลังฟอร์ด (post-Fordism) ที่มีการลงทุนข้ามชาติของกลุ่มทุนไปยังประเทศโลกที่สาม เพื่อแสวงหาผู้ผลิตรายย่อยมาทำการผลิตดังกล่าวภายใต้รูปแบบของการเกษตรแบบพันธสัญญา ซึ่งมีการตั้งข้อสังเกตว่าระบบการผลิตแบบข้ามชาติเช่นนี้จะเป็นการแบ่งงานกันทำในภาคเกษตรกรรมข้ามชาติแบบใหม่หรือไม่ (new international division of labour in agriculture) (Rigg, 2001: 9-27)

ไม่เพียงเท่านั้น การเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองเพื่อทำงานในภาคอุตสาหกรรม ทำให้รูปแบบการใช้แรงงานในชนบทมีความซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น สำหรับสังคมไทย มีการเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจมาเน้นอุตสาหกรรมและบริการตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานในชนบททั้งหญิงและชายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการในกรุงเทพและปริมณฑล ปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายของผู้หญิงในชนบทจำนวนมากที่หลั่งไหลเข้ามาทำงานในภาคอุตสาหกรรมจึงเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะการขยายตัวทางเศรษฐกิจต้องการแรงงานผู้หญิงในอุตสาหกรรมเบา ทำให้เกิดการว่าจ้างแรงงานผู้หญิง สำหรับในภาคเหนือการเกิดขึ้นของนิคมอุตสาหกรรมลำพูนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมาก็ทำให้หนุ่มสาวในภาคเหนือจำนวนมากเข้ามาเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546: 274-277)

การเคลื่อนย้ายของแรงงานในชนบทเข้าสู่เมืองในลักษณะเช่นนี้ นำมาสู่การอธิบายว่าเป็นผลมาจากการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียม ความล้มเหลวในการทำเกษตรกรรม ที่เป็นแรงผลักดันให้คนในชนบทเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายที่ให้สำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรม แรงงานในภาคอุตสาหกรรมก็คือ แรงงานส่วนเกินในภาคเกษตรกรรม การอธิบายแบบคู่ตรงข้ามนี้ก็กลับละเลยข้อเท็จจริงที่ว่า สังคมชาวนาในปัจจุบันเป็นสังคมที่ไม่ได้มีระบบการผลิตแบบใดแบบหนึ่งอย่างตายตัว เช่นเดียวกับการประกอบอาชีพเพื่อหารายได้ที่ไม่ได้มาจากภาคเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว กล่าวคือครัวเรือนเกษตรกรรมหาหนทางประกอบอาชีพนอกการผลิตในไร่นาของตนเองมากขึ้น ด้วยการเป็นแรงงานรับจ้างตามโอกาสและแหล่งงานที่เอื้ออำนวย ซึ่งมีทั้งการเป็นแรงงานรับจ้างชั่วคราว และการเป็นแรงงานรับจ้างถาวร (จามะรี พัทธวัชวงศ์, 2530; อดุลย์ ลิขิตเนตร-ฤณาท, 2528 อ้างใน เคโซ ไชยทัต, 2539 และประภาส ปิ่นตบแต่ง และคณะ, 2546)

นอกจากนี้ การเคลื่อนย้ายของแรงงานในชนบทได้รับการอธิบายว่า เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การผลิตในภาคเกษตรของชาวนารายย่อยยังคงดำรงต่อไปได้ ด้วยการสนับสนุนทางด้านรายได้ที่มาจากการทำงานนอกภาคเกษตรกรรม (Rigg, อ้างแล้ว: 17-18) ในขณะที่ Kearney (1996) ชี้ให้เห็นถึงความเลือนไหลและความยืดหยุ่นของชาวนา ที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบใหม่ระหว่างเมืองกับชนบทที่แตกต่างจากการอธิบายแบบคู่ตรงข้าม Kearney ศึกษาชาวนาในเม็กซิโกที่เข้าสู่การเป็นแรงงานข้ามชาติในอเมริกาพบว่า ชาวนาที่ครั้งหนึ่งถูกเบียดขับออกไปเป็นแรงงานนอกภาคเกษตรกรรมมีแนวโน้มที่จะกลับเข้ามาทำงานในภาคเกษตรกรรม และการเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมก็มีความซับซ้อน กล่าวคือในขณะที่เป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่มีความทันสมัยแต่พวกเขาก็ยังคงรักษาแบบแผน ธรรมเนียมปฏิบัติดั้งเดิมอันเป็นวิถีชีวิตของพวกเขาไว้ในทางกลับกัน ที่ดูเหมือนว่าชาวนายังคงลักษณะพื้นฐานที่ว่าทำงานหนัก เป็นอิสระ และใช้เทคโนโลยีในการผลิตแบบง่าย ๆ และผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและในชุมชนเท่านั้น แต่แท้จริงแล้วเงินที่ใช้ในการลงทุนมาจากสมาชิกในครอบครัวที่เป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม

ฉะนั้น ลักษณะของการใช้แรงงานและความสัมพันธ์เชิงแรงงานในชนบทจึงมีความหลากหลายและซับซ้อนมากขึ้นในบริบทปัจจุบัน ที่ไม่สามารถจะแบ่งชัดในการจัดความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเบ็ดเสร็จ หรือรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งได้อย่างตายตัว และการพิจารณาตามเงื่อนไขลักษณะเฉพาะทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคมของพื้นที่จะทำให้เข้าใจได้มากขึ้น

1.4.2 ผู้หญิงกับการเป็นแรงงานในภาคเกษตรกรรมและกลยุทธ์ที่หลากหลายในการดำรงชีพ

ยศ สันตสมบัติ (2534) กล่าวว่า การอธิบายการจัดการแรงงานครัวเรือนในอดีต โดยเฉพาะในสังคมชาวนานั้น ครอบคลุมถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นหน่วยพื้นฐานทางสังคมที่เป็นทั้งการผลิต (unit of production) และหน่วยการบริโภค (unit of consumption) ในตัว ทว่าการศึกษานี้มีข้อจำกัดเรื่องครอบครัวและการแบ่งงานกันทำตามเพศ 2 ประการ ประการแรกครอบครัวนั้นไม่ได้เป็นหน่วยพื้นฐาน (basic unit) ของสังคมและไม่ได้เป็นรูปแบบของการรวมตัวทางสังคมในระดับแรก เพราะครอบครัวไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยไม่สัมพันธ์กับชุมชนหรือความสัมพันธ์กับครอบครัวอื่นๆ ดังนั้นการจะพิจารณาว่ารูปแบบของหน่วยการผลิตและการบริโภคของครอบครัวในสังคมหนึ่งๆ ต้องพิจารณาเงื่อนไขทางสังคมของการผลิต (social condition of production) โครงสร้างประชากร หรือความสัมพันธ์ภายในกลุ่มเครือญาติ เช่นเดียวกับการแบ่งงานกันทำตามเพศ ที่ต้องหันมาพิจารณาใหม่

เนื่องจากการพิจารณาบทบาททางการผลิตของผู้หญิงถูกมองอย่างผิวเผิน ด้วยการอธิบายการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศเชื่อมโยงกับปัจจัยทางชีววิทยา ดังนั้นผู้หญิงจึงมีหน้าที่สืบทอดเผ่าพันธุ์ ผลิตซ้ำความเป็นครอบครัวและการมีลูก เลี้ยงดูลูกและทำงานบ้านต่างๆ บทบาททางการผลิตของผู้หญิงจึงถูกมองข้ามไป และถูกมองว่าเป็นเพียง “แรงงานเสริม” ในการผลิตของผู้ชาย อย่างไรก็ตามการอธิบายดังกล่าวจึงเต็มไปด้วยอคติและไม่สามารถใช้ได้กับสังคมที่มีเงื่อนไขทางการผลิตที่แตกต่างกัน ดังจะพบว่าในประเทศโลกที่สามหลายประเทศ เช่นในประเทศไทย ผู้หญิงมีบทบาทหลักในการทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่กับผู้ชายในการทำการผลิตของครัวเรือน (โปรดดูวรุณี ภูริสินสิทธิ์, 2542)

ในกรณีบ้านป่าบง จังหวัดพะเยา ในงานศึกษาของยศ พบว่าการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตที่ทำให้ที่ดินมีขนาดเล็กลง รวมถึงการสูญเสียที่ดิน ทำให้ชาวนารายย่อยต้องเปลี่ยนตนเองจากผู้ผลิตในที่ดินของตนเองมาทำงานรับจ้างทำให้การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศมีความยืดหยุ่นมากขึ้น เพราะทั้งผู้ชายและผู้หญิงต่างต้องออกทำงานรับจ้างทั้งในและนอกหมู่บ้านเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว โดยผู้ชายมักออกไปทำงานเป็นกรรมกรรับจ้างในเขต โดยได้ค่าแรงเป็นรายวันและกลับมาในฤดูทำนา ส่วนผู้หญิงที่ไปทำงานรับจ้างในเขตเมืองด้วยการทำงานภาคบริการที่ได้ค่าจ้างเป็นรายเดือน (ยศ สันตสมบัติ, อ้างแล้ว)

แบบแผนการจัดการแรงงานในครัวเรือนดังกล่าวสอดคล้องกับงานศึกษาสังคมชนบทในชาวของ Hart (1986) ที่คนท้องถิ่นใช้การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศเป็นการสร้างกลยุทธ์ที่หลากหลายในการสร้างรายได้ของครัวเรือน ซึ่งมีความแตกต่างกัน แรงงานแต่ละกลุ่มจากชนชั้นที่

แตกต่างกันจะจัดการระบบการทำงาน หรือการหารายได้ของตนเองตามเงื่อนไขของฤดูกาล สำหรับครัวเรือนที่ยากจนที่เป็นแรงงานรับจ้างทั้งหญิง และชายจะเข้าสู่การทำงานที่มีลักษณะประจำ และเป็นงานที่ต่ำต้อย ทำงานหนัก ค่าตอบแทนต่ำ หญิงและชายมีกลยุทธ์ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ผู้ชายมีแนวโน้มที่จะทำงานประจำ ไกลจากถิ่นที่อยู่อาศัย และคำนึงถึงความมั่นคงในการทำงานเป็นหลัก เช่นการเป็นแรงงานประจำในบ่อเลี้ยงปลาที่แม่น้ำจะมีรายได้ที่ทรงตัว และบางครั้งก็ต่ำกว่าค่าแรงงานในภาคเกษตรในบางฤดูกาลแต่ก็มีความมั่นคง ส่วนผู้หญิงมีแนวโน้มว่าจะทำงานที่ไม่ไกลจากถิ่นที่อยู่ รับจ้างทำงานตามฤดูกาลและส่วนใหญ่เป็นงานในภาคเกษตรกรรม

Rahman (2000) ชี้ให้เห็นว่า เมื่อเกิดการปฏิวัติเขียวบังกลาเทศมีการปลูกพืชอย่างเข้มข้น ซึ่งล้วนแต่เป็นพันธุ์พืชชนิดใหม่ๆ ไม่ว่าจะเป็นข้าวสายพันธุ์ใหม่ ๆ ปอ พืชเมล็ดที่ให้น้ำมัน (oil seeds) และผัก และ/หรือการรับเอาเทคโนโลยีทางการเกษตรในระดับสูง ทำให้มีความต้องการแรงงานผู้หญิงเพิ่มขึ้น เพราะไม่ใช่ทุกครัวเรือนที่สามารถรับเอาเทคโนโลยีทางการเกษตรในระดับสูงมาใช้ ดังนั้นจึงมีความนิยมที่จะจ้างแรงงานผู้หญิง

การศึกษาในลาตินอเมริกาพบว่า ในทศวรรษ 1970 ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในลาตินอเมริกา เพราะเริ่มมีการอพยพของผู้หญิงในชนบทภายในประเทศเดียวกัน (intra migration) ที่สัมพันธ์กับการที่ผู้หญิงเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรกรรมตามฤดูกาลมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกี่ยวข้องกับการดำเนินนโยบายของรัฐอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ ภายหลังเกิดวิกฤติเศรษฐกิจรัฐได้ลดค่าใช้จ่ายด้านสวัสดิการต่าง ๆ รวมทั้งลดการให้เงินอุดหนุนด้านอาหาร ภาระจึงตกอยู่กับแต่ละครัวเรือน และโดยทั่วไปแล้วหน้าที่เหล่านี้เป็นของผู้หญิง การลดการช่วยเหลือจากรัฐจึงเป็นการเพิ่มงานให้แก่ผู้หญิง ขณะเดียวกันผู้ชายก็ว่างงานมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงจึงต้องทำงานในภาคเกษตรกรรม ในฐานะที่เป็นกลยุทธ์ที่หลากหลายของครัวเรือน และงานในภาคเกษตรกรรมที่รองรับแรงงานผู้หญิงคือ ภาคการส่งออกสินค้าเกษตรแบบใหม่ โดยผู้หญิงจะทำงานในส่วนของการบรรจุ (packing) ผัก ผลไม้สด และดอกไม้เพื่อเตรียมส่งออกไปยังอเมริกาเหนือ ซึ่งภาคการผลิตสินค้าเกษตรแบบใหม่นี้ก็เกิดขึ้นภายใต้การดำเนินนโยบายแบบเสรีนิยมใหม่ของรัฐเช่นเดียวกัน (Deere, 2005)

การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทางภาคเหนือของไทย ก็ได้ก่อให้เกิดความต้องการแรงงานหญิงเช่นเดียวกัน ดังที่อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2533: 270) พบว่าในบ้านสันโป่งหลังจากเปลี่ยนการเพาะปลูกเป็นปีละ 3 ครั้งหญิงสาววัยรุ่นโดยเฉพาะที่มาจากครอบครัวชาวนากลางได้กลายเป็นแรงงานรับจ้างในช่วงที่มีความต้องการแรงงานสูง หญิงสาววัยรุ่นกลุ่มนี้ได้ทำงานแทนผู้ชายที่ออกไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรมอย่างเต็มตัว

งานศึกษาที่อธิบายการเข้ามาทำงานในภาคเกษตรกรรมของผู้หญิง (Feminization of Agriculture) ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตว่า การผลิตเชิงพาณิชย์ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิวัติเขียว ทำให้มีความต้องการแรงงานมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานผู้หญิงนี้ ได้รับการวิพากษ์ว่าเป็นการอธิบายภายใต้แนวคิดแบบเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) มากเกินไป กล่าวคือ เป็นอธิบายการเข้ามาเป็นแรงงานในภาคเกษตรกรรมของผู้หญิงด้วยข้อถกเถียงตามความต้องการแรงงานหรืออุปสงค์เป็นตัวนำ (demand-driven) เพราะการรับเอากระบวนการผลิตที่เป็นผลจากการปฏิวัติเขียว ทำให้เกิดความต้องการแรงงานรายวันในการทำงานภาคเกษตรกรรมเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นงานที่มีลักษณะเฉพาะหรือเป็นงานเบื้องต้นทั่วไปของผู้หญิง ด้วยเหตุนี้แรงงานผู้หญิงจึงเป็นที่ต้องการมากขึ้น นอกจากนี้ภาคเกษตรกรรมที่เติบโตขึ้นได้ก่อให้เกิดความต้องการสินค้าที่ไม่ใช่สินค้าเกษตรกรรม และบริการเพิ่มมากขึ้น ทำให้ผู้ชายจำนวนมากอพยพไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรม และงานเกษตรกรรมก็เป็นหน้าที่ของผู้หญิง (Garitipati, 2006: 2)

อีกแนวคิดที่สำคัญที่อธิบายการทำงานในภาคเกษตรกรรมของผู้หญิง เป็นแนวคิดที่ใช้ครัวเรือนเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ ด้วยการอธิบายว่าการทำงานในภาคเกษตรกรรมของผู้หญิงเป็นการสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ (Livelihood Diversification) อย่างหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพที่สำคัญ (Livelihood Strategy) (Ellis, 1998: 24) โดยแนวคิดยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพได้รับการพัฒนาจากการศึกษาของ โรเบิร์ต แชมเบอร์ (Robert Chamber) และ กอร์ดอน คอนเวย์ (Gordon Conway) ได้นิยามคำว่า การดำรงชีพ (livelihood) หมายถึง ความสามารถทรัพยากรและกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นความต้องการในการดำเนินชีวิต (Chamber and Conway, 1991 อ้างใน Thi My Van, 2005: 22)

ต่อมา Ellis ได้นิยามว่าการดำรงชีพ ประกอบไปด้วยทุน/ทรัพยากร (asset) กิจกรรมต่างๆ (activities) และการเข้าถึงทุน/ทรัพยากร (access) ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดการดำรงชีพของปัจเจกหรือครัวเรือน การเชื่อมโยงทุน/ทรัพยากร (asset) กิจกรรมต่างๆ (activities) และการเข้าถึงทุน/ทรัพยากร (access) เป็นการพัฒนายุทธศาสตร์ของครัวเรือนให้มีความหลากหลายขึ้น นอกจากนี้ Ellis เสนอว่า ความหลากหลายในการดำรงชีพของคนชนบทจะถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นกระบวนการของคนชนบทในการสร้างกิจกรรม และทุน/ทรัพยากรให้มีความหลากหลายเพิ่มขึ้น เพื่อความอยู่รอดและการทำให้การดำรงชีพโดยพื้นฐานดีขึ้น กล่าวคือ ความหลากหลายเป็นกระบวนการที่ครัวเรือนสร้างขึ้นเพื่อให้การดำรงชีพมีลักษณะที่หลากหลาย ซึ่งสัมพันธ์กับการเพิ่มความหลากหลายของทรัพยากรและทุน (Ellis, 2000 อ้างใน Somountha, 2008: 20-25)

ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ จึงมีความหลากหลายและไม่ได้เป็นกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง และไม่ได้อยู่ในระดับปัจเจกเท่านั้น แต่หมายถึงระดับในการตัดสินใจเช่น ในครัวเรือนหรือในครอบครัวขยาย ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพสามารถพิจารณาผ่านความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างปัจเจก ครอบครัว และชุมชน นอกจากนี้การรับรู้หรือความเข้าใจเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพระหว่างหญิงชายก็มีความแตกต่างกัน (Somountha, อ้างแล้ว)

ในขณะที่แนวคิดในการอธิบายของมาร์กซิสต์กลับอธิบายด้วยการสร้างข้อถกเถียงที่ว่าความยากจนต่างหากที่เป็นแรงผลักดัน (poverty-push) ให้ผู้หญิงเข้ามาทำงานในภาคเกษตรกรรมมากขึ้น ฉะนั้นการที่ผู้หญิงเข้ามาทำงานในภาคเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นไม่ได้เป็นเพราะการเปลี่ยนมาทำเกษตรสมัยใหม่ (upward mobility) แต่เป็นเพราะผู้ถือครองขนาดเล็ก และพวกช่างฝีมือต่างๆ ยากจนมากขึ้น ในขณะที่การถือครองที่ดินเริ่มมีขนาดเล็กลงและการทำเกษตรสมัยใหม่ก็ต้องการทุนเพิ่มขึ้น ผู้หญิงจึงต้องทำงานรับจ้างเพื่อหารายได้มาเป็นทุนเสริมในการเพาะปลูกของตนเอง นอกจากนี้ การที่ผู้หญิงทำงานในภาคเกษตรกรรมมากขึ้นก็ต้องรับผิดชอบจัดหาอาหาร ดูแลความเป็นอยู่ของคนในครอบครัวมากขึ้น และผู้หญิงต้องอยู่ภายใต้ระเบียบ กฎหลายประการที่ทำให้ต้องยอมรับค่าแรงต่ำ ไม่มีความอิสระในการทำงาน และทำงานในสภาพแวดล้อมที่เลวร้าย (Garitipati, อ้างแล้ว: 3)

โดยทั่วไปแล้ว ผู้หญิงจะเป็นผู้รับผิดชอบความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัว แต่ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงก็ต้องทำงานอื่น ๆ เช่น การทำงานในภาคเกษตรกรรม การค้าขาย หรือการรับจ้างเพื่อหารายได้ให้กับครอบครัวอีกทางหนึ่งด้วย มีการตั้งข้อสังเกตว่าผู้หญิงในชนบทนั้นมีส่วนร่วมในการผลิตค่อนข้างสูงรวมทั้งการตัดสินใจภายในครัวเรือน และการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศมีน้อยมาก (วารุณี ภูริสินธิ์, 2542) จากการศึกษาของ Potter (1977) พบว่าสังคมชนบทในภาคเหนือของไทยนั้นลูกสาวถูกคาดหวังให้เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบการกินอยู่ของคนในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นการทำงานบ้าน หรือการทำงานอื่นๆ เพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ในขณะที่เดียวกันพวกเธอก็ยังคงต้องทำงานเกษตรกรรมเช่นเดียวกัน

เช่นเดียวกับการศึกษาของ Hirai พบว่าในสังคมหมู่บ้านทางภาคเหนือของไทย คนในสังคมหมู่บ้านมีความคาดหวังต่อผู้หญิงให้เป็นแม่ศรีเรือน ที่ดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ภายในบ้านได้อย่างไม่มีขาดตกบกพร่อง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ผู้คนยังคงตัดสินคุณค่าของผู้หญิงผ่านความสามารถในการดูแลบ้าน (เฮือน) ของพวกเธอ Hirai (2002:192-193) นอกจากนี้ การที่ผู้หญิงทำงานในภาคเกษตรกรรม และมีแนวโน้มที่จะอพยพเคลื่อนย้ายน้อย ส่วนหนึ่งจึงเกิดจากความรู้สึกรับผิดชอบที่ต้องมีต่อครอบครัว การแบกรับความคาดหวังจากคนในสังคมหมู่บ้าน รวมทั้งความเชื่อของสังคมบางอย่างที่จำกัดการเคลื่อนย้ายของผู้หญิง เช่นงานศึกษาของธัญลักษณ์ กล่าวถึงแรงงาน

หญิงในอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือว่า กฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมที่เคยกำกับพื้นที่การทำงานของผู้หญิง อาจใช้ได้กับผู้หญิงอายุ 25 ปีขึ้นไป สำหรับผู้หญิงที่อายุน้อยกว่านั้นกฎเกณฑ์ดังกล่าวก็เริ่มถูก สั่นคลอนมากขึ้น (ธัญลักษณ์ ศรีสง่า, 2550: 45)

ในขณะที่ความรับผิดชอบต่อครอบครัวของผู้หญิงถูกอธิบายภายใต้เงื่อนไขของความ รับผิดชอบ การยึดถือในระบบคุณค่า ความเชื่อในสังคม แต่หากให้แนวคิดมาร์กซิสต์ในการอธิบาย ได้แก่นางศึกษาเมลลาซูร์ มาพิจารณาประเด็นนี้จะพบว่าผู้หญิงถูกขูดรีดถึง 2 ระดับ คือทั้งในระดับ โครงสร้างของสังคมชายเป็นใหญ่ และในระดับครัวเรือน และครัวเรือนผู้หญิงถูกขูดรีดใน 2 ลักษณะคือการขูดรีดแรงงานโดยตรง โดยที่ผู้ชายจะเป็นคนเข้ามาจัดการผลิตที่เกิดจากแรงงานของ พวกเธอ และลักษณะที่สองคือ การขูดรีดความสามารถในการผลิตซ้ำของเธอ ก็คือลูกจะเป็นลูกของ พ่อ จะช่วยให้มองเห็นการเอารัดเอาเปรียบของผู้หญิงที่ถูกแฝงเร้นอยู่ได้อย่างชัดเจนมากขึ้น (Meillassoux, 1981)

1.4.3 กลยุทธ์ในการต่อรองของผู้ยากไร้

การอธิบายและทำความเข้าใจแรงงานรับจ้างในชนบทที่ไม่มีที่ดิน ต้องมีการพิจารณา แรงงานรับจ้างเหล่านั้นในฐานะที่เป็นผู้กระทำการทางสังคม (Agency) ที่ไม่ได้รอรับผลจากการ พัฒนาของรัฐเพียงอย่างเดียว และการที่พวกเขาและเธอเหล่านั้นยังคงอยู่ในชนบทและเป็นแรงงาน รับจ้างราคาถูกต่อไป มโนทัศน์ในการอธิบายที่ว่าเพราะพวกเขาไม่มีทางเลือกอาจจะไม่เพียงพอ หรือหากพวกเขาไม่มีทางเลือกจริง ๆ สิ่งที่เราควรจะนำมาพิจารณาคือพวกเขาและเธอเหล่านั้นมี กลยุทธ์ในการต่อรอง ทั้งกับเพื่อนร่วมงาน นายจ้าง และกับสมาชิกในครอบครัวอย่างไร

โดยทั่วไปแล้ว การต่อสู้ของคนจนนั้นมีทั้งการต่อสู้ในลักษณะของการรวมกลุ่ม และ การต่อสู้ของปัจเจก ซึ่งกลยุทธ์ (tactic) แตกต่างกันไป Scott (1985) ชี้ให้เห็นว่าคนจนใช้การ ต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ ไม่ว่าจะเป็นการใส่ร้าย นินทา การว่ากล่าวอย่างเสียๆ หายๆ เพื่อทำลายชื่อเสียง ลับหลัง เหล่านี้ล้วนเป็นวิธีของคนจนที่ใช้ลงโทษคนรวย เพราะพวกเขาไม่อาจลงโทษคนรวยได้ อย่างเปิดเผย การลงโทษเชิงสัญลักษณ์จึงเป็นการควบคุมทางสังคมของคนจนที่มีต่อคนรวย

แม้ว่าการต่อสู้ของคนจนจะไม่มีอำนาจ และพลังมากพอที่จะเปลี่ยนแปลงความไม่เท่า เทียมทางชนชั้นในสังคมได้ แต่ Scott ได้พยายามชี้ให้เห็นว่าคนจนหรือคนที่ไม่มีอำนาจทางสังคม อันหมายถึง อำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง แต่พวกเขามีอำนาจในการนิยาม หรือสร้าง ความหมายในฐานะที่เป็นการต่อสู้อย่างหนึ่งเพื่อการคัดค้านคุณค่าใดคุณค่าหนึ่ง เพื่อควบคุมชุด ความคิดที่ใช้ในการประเมินค่าทางสังคมที่มีมา และเพื่อสร้างความหมายหรือคำนิยามที่ เฉพาะเจาะจงไม่เหมารวม และเพื่อให้ได้มาซึ่งที่ดิน งาน และรายได้ของพวกเขาเอง ส่วนคนจน

กลับพยายามสร้างความหมาย ด้วยการอ้างอิงถึงความถูกต้องอิงตามระบบคุณค่าที่ยึดถือกัน
สังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ คนจนใช้ระบบคุณค่า ศาสนาหรือศีลธรรมเป็นมาตรวัดที่ใช้ในการ
สอดคล้อง ควบคุม การปฏิบัติของคนรวย ซึ่งแม้จะมีอำนาจไม่มากนัก แต่เมื่อใดที่คนรวยและคนจน
ยังคงต้องปฏิสัมพันธ์ หรือต้องพึ่งพาอาศัยกันในทางใดทางหนึ่งสิ่งเหล่านี้ก็ยังคงเป็นอาวุธหนึ่ง
ในการต่อสู้ของคนจนได้ (Bowie, 1998)

ลักษณะของความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดนี้ปรากฏชัดเจนในงานศึกษาของอานันท์
กาญจนพันธุ์ (2533) ที่ชี้ให้เห็นว่าเริ่มมีความขัดแย้งกันเกิดขึ้นระหว่างนายจ้างและลูกจ้างภายหลัง
การเปลี่ยนแปลงระบบการเพาะปลูกมาเป็นปีละ 3 ครั้ง ภายใต้อิทธิพลของความขัดแย้งนี้เอง นายจ้างมีความ
กังวลว่าจะขาดแคลนแรงงาน ส่วนคนงานก็กังวลว่านายจ้างจะไม่จ้างพวกเขาอีกต่อไป นายจ้างมี
การใช้มาตรการต่างๆ มากดดันคนงานเพื่อลดค่าจ้างให้ต่ำลง ไม่ว่าจะเป็นการนำเครื่องจักรมาใช้
การจ้างคนงานนอกหมู่บ้าน การจ้างคนงานหญิง และการจ้างแรงงานประจำ สำหรับแรงงานรับจ้าง
ในภาคเกษตรกรรม

ในกรณีบ้านสันโป่งนั้นพบว่า มีการต่อรองเรื่องค่าจ้างกับผู้ว่าจ้างอยู่แล้ว แต่กระทำการเป็น
รายบุคคล เมื่อเกิดภาวะขาดแคลนแรงงานขึ้นอย่างรุนแรงพวกเขาก็ฉวยโอกาสนี้ด้วยการรวมกลุ่ม
เพื่อเรียกร้องขอเพิ่มค่าจ้าง โดยการข่มขู่ว่าจะออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน และอพยพออกไปอยู่ที่
อื่น (ห้วยมะนาว) นายจ้างจึงตอบโต้ด้วยการจ้างคนงานรายวันด้วยอัตราค่าจ้างที่ตายตัวมากขึ้น
เพราะกลัวว่าคนงานจ้างเหมาจะเรียกร้องค่าจ้างสูง เนื่องจากคนงานสามารถเร่งการทำงานได้ ส่วน
คนงานก็ตอบโต้ด้วยวิธีการทำงานให้ช้าลง ใช้เวลาในพื้นที่แต่ละแปลงให้ยาวนานขึ้น ในหลายกรณี
ส่งผลให้ผลผลิต (ข้าว) เสียหาย นอกเหนือไปจากการต่อสู้แบบรวมกลุ่ม การกระทำของคนงาน
รายบุคคลด้วยการจำกัดอุปทานของแรงงาน โดยไปหางานทำนอกหมู่บ้านก็มีส่วนช่วยให้ค่าจ้าง
สูงขึ้นเช่นกัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2533: 284-294)

ลักษณะการรวมกลุ่มของแรงงานเพื่อต่อรองกับนายจ้างปรากฏในงานศึกษาของ Hart
(1992) ที่มาเลเซียและพบว่าหลังการปฏิวัติเขียวทำให้ระบบการผลิตในนาข้าวเปลี่ยนมาสู่การใช้
เครื่องจักรแทนแรงงานคนมากขึ้น ส่งผลต่อรูปแบบการจ้างแรงงานที่เดิมมีการจ้างผู้หญิงในการย้าย
ต้นกล้ามาปลูกและการเกี่ยวข้าว ส่วนผู้ชายจะถูกจ้างมาฉาดข้าว โดยเป็นการจ่ายค่าจ้างตามพื้นที่
จึงกล่าวได้ว่าระบบการผลิตข้าวในมาเลเซียมีความต้องการแรงงานหญิงมากกว่าผู้ชาย ดังนั้นเมื่อมี
การนำรถเกี่ยวข้าวมาใช้ แรงงานหญิงซึ่งส่วนใหญ่มาจากครัวเรือนที่มีที่ดินขนาดเล็กและไร้ที่ดินจึง
ได้รับผลกระทบมากที่สุด แต่พวกเขาก็ยังคงรักษาการรวมกลุ่มเพื่อรับงานไว้ กลุ่มหนึ่งๆ จะมี
สมาชิกประมาณ 6-8 คน มีประมาณ 6-7 กลุ่ม โดยกลุ่มแรงงานหญิงเหล่านี้พยายามประท้วงและ
ต่อรองกับนายจ้างด้วยการไม่รับงานปลูกข้าวให้กับเจ้าของนาที่นำรถเกี่ยวข้าวมาใช้ แม้ว่านายจ้าง

พยายามจะแทรกแซงและพยายามทำลายการรวมกลุ่มด้วยการจ้างงานเป็นรายบุคคลแต่แรงงานหญิงเหล่านี้ก็ยืนยันที่จะรับงานและปฏิเสธงานเป็นกลุ่ม ทว่าก็ไม่ได้ผลมากนักเพราะนายจ้างเลือกที่จะจ้างงานจากนอกหมู่บ้านแทน ดังนั้นกลุ่มแรงงานรับจ้างหญิงดังกล่าวจึงต้องออกไปทำงานรับจ้างไกลมากขึ้น สำหรับผู้ชายมีการต่อต้านที่แตกต่างจากผู้หญิง ขณะที่ผู้หญิงใช้การรวมกลุ่มในการต่อรองและต่อต้านจากนายจ้าง ผู้ชายกลับไม่พยายามรวมกลุ่มกันแต่จะแก้ปัญหาด้วยตนเอง อาจเป็นรูปแบบของการหยุดทำงาน Hart กล่าวว่า การต่อต้านของผู้ชายจะเป็นการต่อต้านแบบปัจเจกและเป็นไปอย่างลับๆ

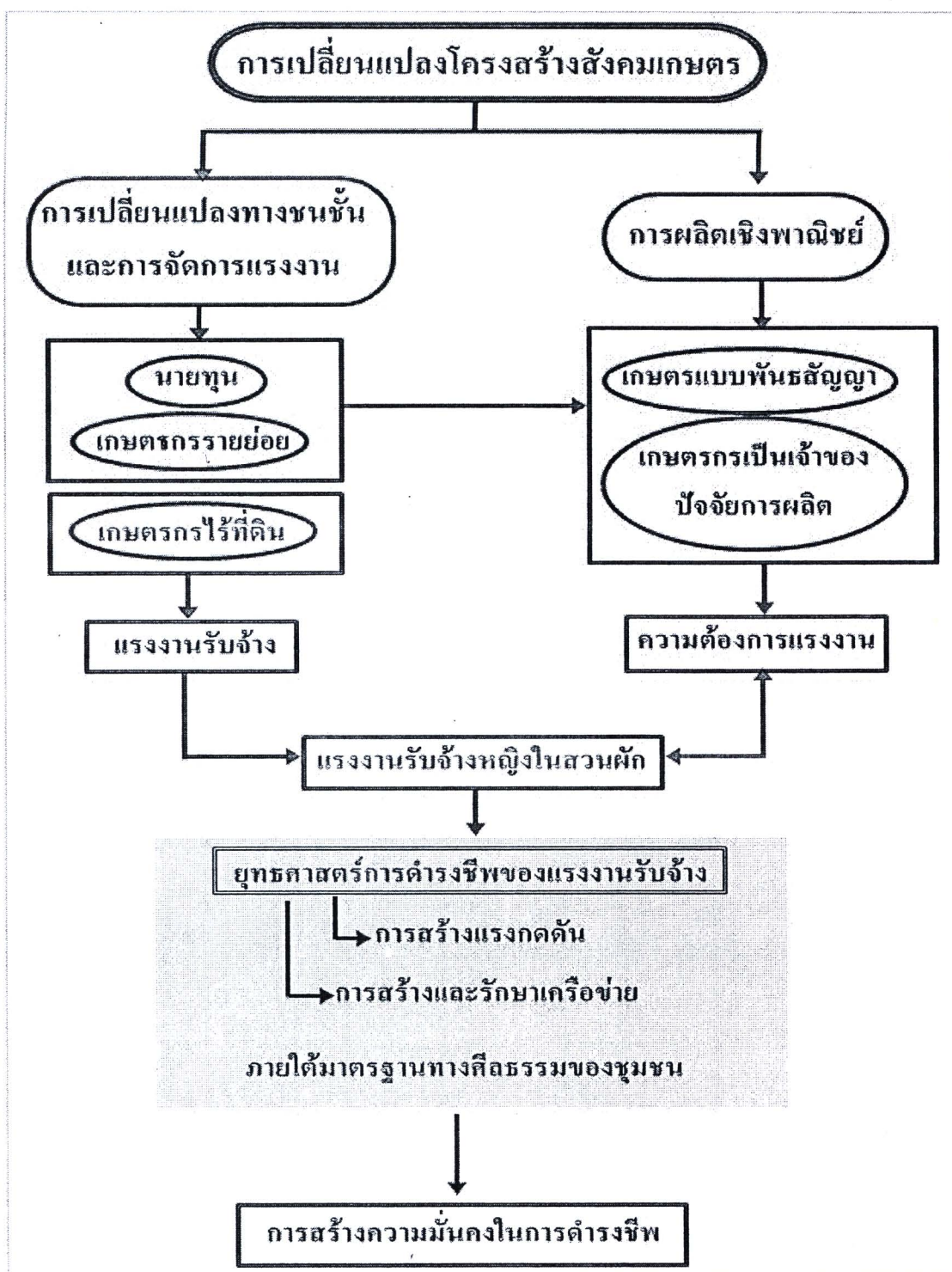
1.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

งานศึกษานี้ให้ความสำคัญกับกลุ่มแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรกรรมที่เป็นผู้หญิง และไม่มีที่ดินทำกิน โดยพิจารณาจากการปรับเปลี่ยนโครงสร้างภาคเกษตรกรรมที่เปลี่ยนระบบการผลิตมาเป็นการผลิตเพื่อขาย มีส่งเสริมการเพาะปลูกพืชสายพันธุ์ใหม่ๆ ส่งเสริมการใช้เทคโนโลยี และสารเคมีต่างๆ เพื่อเพิ่มผลผลิต ภายใต้การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตนี้ ส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางการผลิตของชาวนาเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน กล่าวคือภายใต้การเพาะปลูกเชิงพาณิชย์นี้ก่อให้เกิดความแตกต่างหลากหลายทางชนชั้นขึ้นในสังคมชาวนา โดยประกอบไปด้วยชาวนารวย ชาวนากลาง ชาวนาขนาดเล็ก ชาวนาเช่า และชาวนาไร้ที่ดิน และชาวนาที่ไม่สามารถปรับตัวกับระบบการผลิตแบบใหม่นี้ก็ต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม

ทว่า การปรับเปลี่ยนโครงสร้างดังกล่าวก็ไม่ได้เบียดขับชาวนารายย่อย และชาวนาไร้ที่ดินออกจากภาคเกษตรกรรมไปทั้งหมด เพราะการเพาะปลูกเพื่อขายที่เน้นผลผลิตสูงสุดนั้นต้องการแรงงานจำนวนมากโดยเฉพาะพืชพาณิชย์ต่างๆ (cash crops) ต้องใช้แรงงานนับตั้งแต่การเตรียมดินในการเพาะปลูก การหว่านเมล็ด การกำจัดวัชพืช การใส่ปุ๋ย และการเก็บเกี่ยว เช่นเดียวกับระบบการเกษตรแบบพันธสัญญา ที่ผู้ผลิตมักจะเป็นชาวนารายย่อยที่ตกลงทำสัญญากับบริษัทหรือกลุ่มทุน โดยที่บริษัทหรือกลุ่มทุนจะรับผิดชอบเมล็ดพันธุ์ที่ใช้ในการเพาะปลูก ควบคุมการใช้เทคโนโลยีและการผลิต ตรวจสอบคุณภาพสินค้า และมีหน้าที่จัดหาตลาดรองรับสินค้า ส่วนภาระในการผลิตหรือแรงงานผู้ผลิตรายย่อยจะเป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งการเกษตรแบบพันธสัญญานั้นส่วนใหญ่ใช้แรงงานคน เพราะพืชบางชนิดนั้นต้องอาศัยความอดทน ความเอาใจใส่และความประณีต นับตั้งแต่การเริ่มเพาะปลูกไปจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิต ทั้งนี้เพื่อให้ได้ตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ของกลุ่มทุนที่เกษตรกรทำสัญญาด้วย

ด้วยเหตุนี้ ชาวนารายย่อยหรือชาวนาไร้ที่ดินส่วนหนึ่งยังคงสามารถอยู่ในชนบทต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม แนวโน้มการใช้แรงงานที่สัมพันธ์กับการเพาะปลูกเชิงพาณิชย์มักจะเป็นแรงงานหญิง ดังนั้น แนวคิดการเข้ามาทำงานในภาคเกษตรกรรมของผู้หญิง (Feminization of Agriculture) จะถูกนำมาพิจารณาว่าผู้หญิงเข้ามาทำงานในภาคเกษตรกรรมภายใต้เงื่อนไขหรือสถานการณ์ใด แนวคิดดังกล่าวจะช่วยให้เห็นถึงความพยายามปรับตัว และการสร้างกลยุทธ์ต่างๆ ของผู้หญิงเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว

ในส่วนสุดท้าย นำแนวคิดเรื่องการต่อรองมาใช้เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่าภายใต้ข้อจำกัดหลายๆ ประการ ไม่ว่าจะเป็นความยากจน การไม่มีที่ดิน การเป็นแรงงานรับจ้างและเป็นผู้หญิง กลุ่มแรงงานรับจ้างเหล่านี้มีการต่อรองกับคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมอย่างไร โดยพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและแรงงานรับจ้าง ที่แรงงานรับจ้างสร้างอำนาจการต่อรองโดยอาศัยเงื่อนไขของความสัมพันธ์อันเป็นบรรทัดฐานของคนในชุมชนเป็นตัวกำกับพฤติกรรมของนายจ้าง และอาศัยบรรทัดฐานชุดเดียวกันเป็นพื้นฐานในการสร้างข้อเรียกร้องและอำนาจต่อรองในเรื่องค่าจ้าง และเวลาในการทำงาน นอกจากนี้ยังได้อาศัยความเป็นเครือข่ายระหว่างเพื่อนแรงงานเป็นเครื่องมือในการต่อรองกับนายจ้างในรูปแบบของการรวมกลุ่ม การต่อรองของแรงงานรับจ้างสามารถพิจารณาในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพเพื่อรักษาแหล่งจ้างงานอันเป็นที่มาของรายได้ ทว่าแรงงานรับจ้างก็มียุทธศาสตร์ในการดำรงชีพอื่น ด้วยการเข้าถึงทุนรูปแบบต่างๆ รวมถึงการรักษาเครือข่ายหรือความสัมพันธ์ทางสังคมชุดอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นความเป็นเครือญาติ เพื่อนร่วมงานหรือคนในชุมชนเดียวกันไว้

รูปภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

1.6 ขอบเขตและวิธีวิจัย

1.6.1 พื้นที่ในการศึกษา²

พื้นที่ในการศึกษานี้มีลักษณะเป็นกลุ่มบ้านประกอบด้วยหมู่บ้านที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมจำนวน 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านแม่คำสบเป็นและบ้านแม่เป็น และหมู่บ้านแม่คำหลังวัด ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างและไร่ที่ดินทำการเกษตร กลุ่มหมู่บ้านดังกล่าวตั้งอยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลแม่คำ อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย อยู่ห่างจากตัวอำเภอมะนังประมาณ 11 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดเชียงรายมาทางทิศเหนือราว 37 กิโลเมตร กลุ่มหมู่บ้านเหล่านี้ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ต้นน้ำแม่คำที่มีต้นกำเนิดอยู่บริเวณเทือกเขาสูงทางทิศตะวันตก โดยมีฝายผาม้าเป็นฝายแรกของแม่น้ำคำ ก่อนไหลผ่านพื้นที่ 37 หมู่บ้านในพื้นที่ 9 ตำบล 3 อำเภอบรรจบกับแม่น้ำโขงที่อำเภอยางสัก แม่น้ำคำมีพื้นที่รับน้ำทั้งหมดกว่า 116,000 ไร่ สำหรับในพื้นที่ต้นน้ำ ชาวบ้านมีการผันน้ำออกมาจากแม่น้ำคำเส้นหลัก เพื่อใช้ในการเกษตร โดยเรียกว่าลำเหมืองก่อกู้ พื้นที่การเกษตรที่ลำเหมืองไหลผ่านจึงเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ สามารถทำการเพาะปลูกได้ตลอดทั้งปี

งานศึกษานี้ต้องการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ภายในพื้นที่ที่ไม่ได้จำกัดอยู่ในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง แต่เป็นระบบการผลิตที่หมู่บ้านทำการเกษตรต้องพึ่งพิงแรงงานจากหมู่บ้านใกล้เคียง สำหรับบ้านแม่คำหลังวัดที่เป็นหมู่บ้านแรงงานรับจ้าง เป็นหมู่บ้านเล็กๆ เมื่อเทียบกับหมู่บ้านอื่นที่อยู่รายรอบ ด้วยจำนวนเพียง 130 หลังคาเรือน มีแม่น้ำคำไหลผ่านทางทิศใต้ของหมู่บ้าน หมู่บ้านแห่งนี้สันนิษฐานว่า มีการตั้งถิ่นฐานถาวรช่วงปี พ.ศ. 2423 กลุ่มคนที่อพยพเข้ามาอยู่ก่อนเป็นกลุ่มที่อพยพมาจากเชียงใหม่ แต่ก่อนหน้าที่จะเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่เป็นหมู่บ้านในปัจจุบัน ได้เคยตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณอีกฟากหนึ่งของถนนสายเอเชียหนึ่ง แต่เพราะอยู่ติดกับแม่น้ำคำและเกิดน้ำท่วมบ่อยครั้งจึงพากันย้ายมาอยู่อีกฟากหนึ่งของถนน พ่อยืน ใจปิ่นดา กล่าวว่า เดิมพื้นที่บริเวณหมู่บ้านเป็นป่าไม้สักที่คนจากบริเวณใกล้เคียงยังเบิกไม่เสร็จ³

(สัมภาษณ์พ่อยืน ใจปิ่นดา, 25 มิถุนายน 2550)

ด้วยเหตุนี้ จึงต้องทำการบุกเบิกเพื่อเปิดพื้นที่ในการสร้างที่อยู่อาศัยอีกครั้ง ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของการอพยพตั้งถิ่นฐานของชุมชนในภาคเหนือ คือการบุกเบิกพื้นที่ป่าให้เป็นชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด, 2538: 239) โดยลักษณะของการบุกเบิกพื้นที่ทำ

² ชื่อแรงงานรับจ้างและนายจ้างเป็นนามสมมติ

³ สันนิษฐานว่าเป็นการบุกเบิกพื้นที่ทำกินมากกว่าที่จะเป็นการบุกเบิกเพื่อตั้งถิ่นฐาน

กิน และที่อยู่อาศัยในช่วงแรกต้องอาศัยแรงงานในการบุกเบิก ซึ่งโดยมากเป็นแรงงานในครอบครัว สำหรับครอบครัวที่มีฐานะอาจใช้การจ้างแรงงานช่วยในการบุกเบิก ดังนั้นขนาดของการถือครองที่ดินจึงสัมพันธ์กับแรงงานต่อการบุกเบิกในยุคแรก สำหรับการตั้งถิ่นฐานในยุคแรกผู้คนจะอาศัยอยู่บริเวณทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นที่ดอนและอยู่ห่างจากแม่น้ำคำ

ภายหลังเมื่อมีคนอพยพเข้ามาจึงต้องสร้างที่อยู่อาศัยในพื้นที่ลุ่มติดกับแม่น้ำคำ เพราะที่ดินในการสร้างที่อยู่อาศัยมีจำกัดมากขึ้น อย่างไรก็ตามสำหรับครอบครัวที่มีฐานะอาจใช้วิธีการซื้อที่ดินที่มีผู้จับจองเป็นเจ้าของอยู่แล้วหรือที่เรียกว่า “ค่ามัดคำมุย” ซึ่งถือเป็นค่าแรงที่ใช้ในการบุกเบิก (อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด, อ้างแล้ว: 48) แต่สำหรับครัวเรือนที่มีเงินไม่มากพอแรงงานในครอบครัวยังคงมีความสำคัญต่อไป และแม้ว่าที่ดินในการตั้งที่อยู่อาศัยเริ่มมีจำกัดมากขึ้น ทว่าที่ดินทำกินยังพอสามารถบุกเบิกเพิ่มเติมได้ เช่นครอบครัวของแม่ฮุยปัน เวชวงศ์ ที่อพยพมาตอนแม่ฮุยปันอายุได้ 8 ขวบ คือราวปีพ.ศ.2476 (ปัจจุบันอายุ 92ปี) (สัมภาษณ์แม่ฮุยปัน เวชวงศ์, 8 กรกฎาคม 2551) ครอบครัวของแม่ฮุยปันต้องสร้างที่อยู่อาศัยบริเวณ “บ้านปง” ในปัจจุบันซึ่งอยู่ติดกับแม่น้ำคำทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน แต่กระนั้นก็ยังสามารถบุกเบิกที่ดินทำกินได้ในพื้นที่ไกลออกไป แต่เนื่องจากมีแต่แรงงานผู้หญิงจึงบุกเบิกได้น้อยโดยได้มาเพียง 8 ไร่จากการบุกเบิกครั้งแรกเมื่อมาตั้งถิ่นฐาน

สำหรับครัวเรือนที่บุกเบิกที่ดินได้น้อยในครั้งแรก อาจมีความสามารถในการขายที่ดินทำกินของตนเอง หรือเพิ่มจำนวนการถือครองที่ดินได้ ด้วยเหตุนี้ประมาณปี พ.ศ. 2489 คนจากลำพูนที่อพยพเข้ามาอีกระลอกหนึ่งจึงต้องประสบกับข้อจำกัดในการแสวงหาที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินมากขึ้นไปอีก กล่าวคือกลุ่มคนเหล่านี้ได้สร้างที่อยู่อาศัยยังอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงทางทิศตะวันออกและทิศใต้ของหมู่บ้าน ส่วนที่ทำกินนั้นก็ต้องอยู่ไกลจากหมู่บ้านออกไปอีก แต่จากคำบอกเล่าของแม่ฮุยแก้ว สันนิษฐานว่าคนลำพูนที่อพยพมาภายหลังนี้ไม่สามารถที่จะบุกเบิกที่ทำกินได้มากพอ เพราะกล่าวว่าคนจากลำพูนมาอยู่ก็มา “รับจ้าง” ปลูกนา (สัมภาษณ์แม่ฮุยแก้ว ชาวคำเขต, 17 กรกฎาคม 2551) นัยยะของคำว่า “รับจ้าง” นี้แม่ฮุยแก้วหมายถึงการทำงานแลกข้าว ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่าคนกลุ่มนี้ไม่มีที่ดินและ/หรือมีน้อยจนผลิตไม่เพียงพอต่อความต้องการก็ไม่ได้

ลักษณะการเข้ามาอยู่อาศัยของคนลำพูนในระลอกที่สามนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงนัยยะของการเปลี่ยนแปลงความต้องการด้านแรงงาน จากเดิมมีความต้องการแรงงานเพื่อใช้ในการบุกเบิกพื้นที่เปลี่ยนมาเป็นเกิดความต้องการแรงงาน “รับจ้าง” เพื่อใช้ในกิจกรรมอื่นๆ ในชุมชนไม่ว่าจะเป็นการรับจ้างเลี้ยงหมู เลี้ยงวัว ควายแบบค่ากึ่ง รับจ้างเลี้ยงเด็ก หรือรับจ้างเก็บเมี่ยง งานรับจ้างส่วนใหญ่ได้รับค่าตอบแทนเป็นข้าวเปลือกและตัวเงิน แต่สำหรับการรับจ้างในสวนเมี่ยงนั้นส่วนใหญ่

แล้วจะได้รับค่าตอบแทนเป็นตัวเงิน นอกจากนี้ยังมีความต้องการที่ไม่ได้เกี่ยวกับภาคเกษตรโดยตรง เช่นการจ้างไปปักหลักฝาย ซึ่งทุกครอบครัวที่ทำนาต้องไปช่วยกันปักหลักฝาย⁴ โดยส่วนมากทั้งสองกรณีจะจ่ายค่าจ้างเป็นข้าวเปลือก

ที่สำคัญที่สุด คือการจ้างงานในภาคเกษตรกรรมที่ถึงแม้ว่าจะยังมีระบบการแลกเปลี่ยนแรงงาน หรือเอามือเอววันอยู่ก็ตาม แต่การเกิดขึ้นของความต้องการแรงงานรับจ้างแสดงให้เห็นว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่ส่งผลกระทบต่อรูปแบบของการจัดการแรงงานแบบเดิม กล่าวคือ พื้นที่ทำการเกษตรนั้นส่วนใหญ่แล้วจะอยู่ไกลออกไปจากหมู่บ้านขึ้นอยู่กับว่ามีพื้นที่ราบบริเวณใด ระยะทางที่ใกล้ที่สุดอยู่ที่ประมาณ 1-2 กม.จากหมู่บ้าน สำหรับพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกจะเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่มีหลากหลายเช่น ข้าวแก้ว ข้าวเทวดา เป็นต้น นอกจากจะทำนา ทำไร่ รับจ้างภายในหมู่บ้านแล้ว ยังมีการหาบของไปแลกข้าว อันเป็นที่มาของวลี “หมู่บ้านสองปะยอม” หมายถึงหมู่บ้านที่ไม่มีข้าวแต่ต้องเอาสิ่งของหรืออาหารอื่นไปแลกกับข้าวจากหมู่บ้านข้างเคียง โดยเฉพาะหมู่บ้านแม่คำสบบเป็น ที่อยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน โดยหมู่บ้านนี้เกือบทุกครอบครัวต่างมีที่นา มี “หลองข้าว” กันทั้งนั้น ในขณะที่บ้านแม่คำหมู 10 มีเพียงไม่กี่บ้านเท่านั้นที่มีหลองข้าว ซึ่งโดยส่วนมากจะเป็นกลุ่มผู้อพยพมาเป็นกลุ่มแรกๆ

ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2510-2515 เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตในชุมชน เริ่มมีการปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริม (กข.6) พร้อมๆ กับส่งเสริมการปลูกกระเทียม ถั่วเหลือง และยาสูบ สำหรับยาสูบนั้น เริ่มปลูกแพร่หลายกันมากหลังจากที่มีการตั้งโรงงานยาสูบที่บ้านป่าห้า ต.ป่าซาง อ.แม่จัน ในช่วงประมาณก่อนปี พ.ศ.2489 จากคำบอกเล่าของแม่ฮุยปันทำให้ทราบว่าโรงงานแห่งนี้เจ้าของเป็นชาวต่างชาติ ดำเนินกิจการกว่า 30 ปี ก่อนที่จะปิดตัวลงในปี พ.ศ. 2519 ซึ่งเป็นปีที่ฮุยปันเลิกปลูกยาสูบ (สัมภาษณ์แม่ฮุยปัน เวชวงศ์, อ้างแล้ว) และเริ่มมีการปลูกข้าวโพดหวานกันมากขึ้นในช่วงหลังจากโครงการหลวงดอยคำเปิดอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2519 ยกตัวอย่างเช่น ดาอุดทา ที่ปลูกข้าวโพดหวานในปี พ.ศ. 2520 (สัมภาษณ์ดาอุดทา ชาวคำเขต, 19 กรกฎาคม 2551) หรือฮุยหมี่ที่ปลูกเมื่อปี พ.ศ. 2525 (สัมภาษณ์ฮุยหมี่ ใจปิ่นตา, 19 กรกฎาคม 2551) การเพาะปลูกพืชต่างๆ เหล่านี้ไม่ได้ทำในพื้นที่ราบเพียงอย่างเดียว แต่มีการเพาะปลูกบนที่ไร่ส่วนมากจะเป็นข้าว และข้าวโพด โดยในช่วงนี้ยังสามารถบุกเบิกที่ไร่เพื่อทำการเพาะปลูกได้

การเพาะปลูกเพื่อขายที่สัมพันธ์กับระบบตลาดมากขึ้น ส่งผลให้คนในหมู่บ้านเกิดความแตกต่างทางชนชั้นมากขึ้น กล่าวคือสำหรับครัวเรือนที่เป็นกลุ่มอพยพกลุ่มแรกที่มีที่ดินจำนวนมาก เช่นครอบครัวของดาอุดทาสามารถปรับตัวกับระบบการผลิตแบบใหม่นี้ได้ ในขณะที่ครอบครัว

⁴ หมายถึง ฝายผ้าม้า อยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ระยะทางประมาณ 8 กิโลเมตร

ของแม่อยู่ปันก็สามารถเพิ่มจำนวนการถือครองที่ดินจาก 8 ไร่ในตอนแรกมาเป็น 15 ไร่ในภายหลัง ซึ่งลักษณะเช่นนี้พบเห็นได้น้อยมากในหมู่บ้าน ในกรณีครอบครัวของป้าอำนวยที่อพยพมาในเวลาใกล้เคียงกับแม่อยู่ปันกลับพบว่าสามารถบุกเบิกที่ดินในการสร้างที่อยู่อาศัยได้เท่านั้น สำหรับที่ดินทำกินใช้การเช่าแทน

ดังนั้นประมาณปี พ.ศ. 2530 เมื่อมีรถไฟเดินตามเข้ามาทำให้หลายคนที่ทำนาต้องเลิกไป เพราะการเข้ามาของรถไฟเดินตามหมายถึงต้นทุนในการผลิตที่เพิ่มขึ้น กล่าวคือหากไม่ลงทุนซื้อรถไฟเดินตามเป็นของตนเอง ซึ่งหมายถึงมีรายจ่ายค่าน้ำมันตามมาแล้ว ก็ต้องเช่ารถไฟเดินตามมาไถนา แทนควาย เพราะรถไฟเดินตามทำได้เร็วกว่า ตอบสนองการผลิตเพื่อขายที่เน้นการเพาะปลูกแบบเข้มข้นได้ดีกว่า ดังนั้นการทำนาแต่ละครั้งต้องลงทุนทั้งค่าจ้างที่จะให้แรงงานในการปลูกและเกี่ยวข้าว ค่าเหมารถไฟเดินตามเพื่อไถนา ค่าปุ๋ย ค่ายาปราบศัตรูพืช

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญนี้ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างมากต่อคนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มชาวนาขนาดกลางและชาวนารายย่อย กล่าวคือพวกเขาไม่สามารถปรับตัวตามการผลิตแบบใหม่นี้ได้ เช่นในกรณีของแม่อยู่ปันที่ต้องขายที่นาทั้งหมดที่มีจำนวน 15 ไร่ภายหลังการเข้ามาของรถไฟเดินตาม โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ลูกๆ ของแม่อยู่ปันไม่มีใครต้องการที่จะสืบทอดการทำงานในไร่นา ในขณะที่ครอบครัวของป้าอำนวยต้องยกเลิกการเช่าทำนา และผันตนเองมาเป็นแรงงานรับจ้างมาจนถึงขณะนี้ ปัจจุบันในหมู่บ้านแห่งนี้มากกว่าครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดไม่มีที่ดินทำกิน และประกอบอาชีพรับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรม ที่ยังคงอยู่ในชนบทซึ่งยังคงมีความต้องการแรงงานในการเพาะปลูกและกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการทำเกษตรกรรมอยู่มาก เพราะบริเวณหมู่บ้านอื่นๆ ที่รายรอบได้แก่ บ้านแม่คำหมู 1 หมู่ 2 หมู่ 12 และหมู่ 14 ต่างทำการเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น โดยอาศัยลักษณะการจัดสรรที่ดินตามจำนวนที่มีอยู่ โดยแบ่งปลูกพืชหลายชนิด อาทิเช่น มีที่ดินจำนวน 3 งาน แบ่งปลูกผักคะน้า 1 งาน ถั่วฝักยาว 1 งาน และปลูกขิงอีก 1 งาน

โดยแปลงที่ปลูกถั่วสามารถหว่านผักชนิดอื่นลงไปได้อีก เช่นผักกาด เกษตรกรจึงสามารถเก็บผักกาดได้ในช่วงระหว่างรอเก็บถั่วฝักยาว หรือการปลูกขิงก็เช่นเดียวกัน เกษตรกรสามารถหว่านผักชนิดอื่นๆ และเก็บเกี่ยวขายผลผลิตก่อนที่จะตัดยอดได้ถึง 2 ชนิด ด้วยลักษณะการปลูกพืชพาณิชย์ที่เข้มข้น และมีการสลับสับเปลี่ยนพืชในการเพาะปลูกอยู่ตลอดเวลาทำให้เกิดความต้องการแรงงานในภาคเกษตรมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานผู้หญิงเพราะส่วนมากการจ้างงานในภาคเกษตรกรรมจะเป็นงานตั้งแต่การขุดหลุมเตรียมการปลูก เช่นถั่วฝักยาว บวบ การกำจัดวัชพืช และการเก็บเกี่ยว ซึ่งแรงงานผู้หญิงตอบสนองต่อกิจกรรมดังกล่าวมากกว่า ทั้งในเรื่อง

ของอัตราค่าจ้าง ความละเอียดในการทำงาน และลักษณะของงานที่ไม่ต้องใช้กำลังมากเกินไปนั่นเอง

1.6.2 ความสำคัญของแรงงานรับจ้างหญิงในระบบปลูกผัก

งานศึกษาของนางเยาว์ เยาวลักษณ์ (2549) แม้จะเป็นงานศึกษาที่หมู่บ้านสบลือ่ง ค. บ้านโฮ้ง อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน แต่เป็นปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกับงานศึกษานี้ ผู้ศึกษาจึงได้ยกตัวอย่างงานศึกษานี้ขึ้นมาเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแรงงานหญิง ในระบบปลูกผักที่ได้เปลี่ยนจากการปลูกข้าวและยาสูบมาสู่การปลูกผักซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจ ที่เป็นที่ต้องการของตลาด ตามการส่งเสริมของพ่อค้าที่เข้ามาในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นผักกาดขาว กะหล่ำปลี ผักกวางดิ่ง ฯ พื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นแหล่งเพาะปลูกผักสำคัญแห่งหนึ่งในจังหวัดลำพูน การเปลี่ยนมาปลูกผักเช่นนี้ทำให้เกิดความต้องการแรงงานในการตัดผักในบางช่วงของการผลิต ในช่วงแรกอาศัยเพียงแรงงานในครัวเรือน เมื่อมีการขยายพื้นที่ปลูกผักมากขึ้นทำให้เกิดความต้องการจ้างแรงงานในการตัดผักเพิ่มขึ้นพื้นที่เพาะปลูกผักนี้จึงเป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญที่สุดของครัวเรือนไร้ที่ดินทำกินในหมู่บ้านสบลือ่งและสามารถรองรับแรงงานรับจ้างเกือบทั้งหมดไว้โดยเฉพาะแรงงานผู้หญิง

รูปแบบการทำงานของแรงงานรับจ้างตัดผักจะเป็นการรวมกลุ่มโดยพบว่าในบ้านสบลือ่งมีกลุ่มรับจ้างตัดผักประมาณ 10 กลุ่ม ประกอบด้วยสมาชิก 5-8 คน แต่ละกลุ่มจะมีหัวหน้าคนงาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงเป็นผู้รับงานจากนายหน้าที่เป็นผู้ตระเวนซื้อผักในสวนไปขายให้กับพ่อค้าแม่ค้าในตลาด นอกจากนี้หัวหน้าคนงานยังมีหน้าที่รับผิดชอบการเดินทางของสมาชิกแรงงานเนื่องจากพื้นที่สวนผักอยู่ไกลจากหมู่บ้าน ดังนั้นหัวหน้าคนงานแต่ละกลุ่มจึงต้องมีรถกระบะมารับส่งคนงาน โดยส่วนใหญ่หน้าที่นี้เป็นของสามี สมาชิกในการตัดผักเป็นแรงงานรับจ้างไร้ที่ดินและมีที่ดินขนาดเล็ก ประกอบไปด้วยแรงงานทั้งหญิงและชาย แต่ผู้หญิงจะมีสัดส่วนมากกว่า ผู้ชาย 1-2 คนมีหน้าที่ประจำในการหาบผัก กลุ่มรับจ้างตัดผักเหล่านี้จะไปตัดผักในสวนต่างๆ ตามที่นายหน้ามาติดต่อ แต่ละกลุ่มอาจรับจ้างตัดผักในช่วงเวลาที่ต่างกัน แต่โดยทั่วไปจะตัดสองครั้งในหนึ่งวัน ครั้งแรกในช่วงเช้านี้หรือช่วงเที่ยงจนถึงตอนเช้า และอีกครั้งในช่วงเย็นจนถึงค่ำ ช่วงเวลาการตัดผักที่เพิ่มขึ้นนี้ก็เพื่อสนองกับความต้องการผักที่สดและใหม่ไปขายในตลาด

การทำงานในแปลงผักพบว่าหน้าที่ตัดผักมักเป็นผู้หญิง เพราะผู้หญิงทำงานตัดผักได้เร็วกว่าและมีความชำนาญมากกว่าผู้ชาย เนื่องจากในการตัดผักผู้ตัดจะต้องมีความชำนาญในการตัดว่าจะให้ลำต้นสั้น-ยาวอย่างไร ส่วนใครควรทิ้งหรือควรเก็บไว้ ทำให้สามารถส่งผักที่ตัดเข้าสู่ตลาดเพื่อขายได้ทันทีโดยไม่ต้องจ้างแรงงานมาตัดแต่งอีกขั้นตอนหนึ่ง อย่างไรก็ตามตัดผักเป็นงานที่ต้องทำงานต่อเนื่องนานหลายชั่วโมง คนงานจะนั่งท่าอย่างๆ เป็นส่วนใหญ่ น้อยมากที่จะมีม้า

นั่งเล็กลง ร่องนั่งขณะตัดผักเพราะการมีม้านั่งทำให้ตัดผักได้ช้าและเคลื่อนไหวได้ไม่สะดวก ส่วนผู้ชายมีหน้าที่ลำเลียงผักที่ตัดแล้วลงแข่งและหาบแข่งผักจากแปลงไปที่รถ การแบ่งงานกันทำทำให้ค่าแรงที่ได้ต่างกัน โดยพบว่าผู้หญิงที่ทำงานตัดผักได้รับค่าแรงน้อยที่สุดคือ เฉลี่ยวันละ 100-120 บาท แม้ว่าจะทำงานต่อเนื่องยาวนานกว่าผู้ชายขณะที่ผู้ชายทำงานขนผักผักใส่แข่งและคนหาบแข่งผักได้วันละ 120-150 บาทและคนหาบผักจากแปลงมาที่รถได้รับค่าจ้างวันละ 150-200 บาท

การทำงานรับจ้างในสวนผัก จึงเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของการเปลี่ยนมาปลูกผักเพื่อสนองต่อความต้องการของตลาดที่มีความเข้มข้นมากขึ้น อย่างไรก็ตามกลุ่มแรงงานรับจ้างตัดผักเหล่านี้เชื่อมต่อกับระบบตลาดผ่านนายหน้าหรือพ่อค้าคนกลางผู้เข้ามารับผิดชอบการจัดการแรงงานให้กับเกษตรกร ด้วยการออกตระเวนรับซื้อผักจากเกษตรกรด้วยตนเอง ซึ่งเป็นการซื้อแบบเหมาทั้งสวน มีการประเมินราคาล่วงหน้าและตีราคาตามที่พ่อเลียงบอก เมื่อถึงเวลาตัดผักนายหน้าจะนำกลุ่มแรงงานรับจ้างมาตัดผักในสวนที่ได้ตกลงซื้อขายไว้ นายหน้าเหล่านี้จะมีเครือข่ายกับพ่อเลียงหรือพ่อค้าแม่ค้ารายใหญ่ในตลาดต่างๆ ทั้งในจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่

1.6.3 หน่วยการวิเคราะห์

สำหรับหน่วยในการวิเคราะห์ที่ใช้ในการศึกษานี้แบ่งเป็น 3 ระดับด้วยกัน ระดับแรกวิเคราะห์กระบวนการต่อรอง (negotiating) ของแรงงานรับจ้างผู้หญิงในระดับชุมชน ได้แก่การต่อรองกับแรงงานรับจ้างในหมู่บ้านเดียวกัน และแรงงานรับจ้างจากหมู่บ้านอื่น ภายใต้การขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์ของหมู่บ้านข้างเคียง ระดับที่สองวิเคราะห์รูปแบบในการจัดการแรงงานและความสัมพันธ์เชิงแรงงานระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง (เจ้าของที่ดินกับแรงงานรับจ้าง) และระดับที่สามวิเคราะห์การปรับตัวและการดำรงชีพของผู้หญิงว่ามีรูปแบบใดบ้างที่ทำให้สามารถดำรงชีพอยู่ในชนบทได้

1.6.4 วิธีการเก็บข้อมูล

การศึกษานี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูล 2 ส่วนได้แก่

(1) การค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับนโยบาย แผนงาน การดำเนินการทางด้านเกษตรกรรมและด้านอื่นๆ รวมทั้งค้นคว้าจากรายงานการวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องเพื่อทำความเข้าใจใน 3 ส่วน ส่วนแรกคือการทำทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมเกษตรกรรมในชนบทที่เชื่อมโยงกับบริบทในพื้นที่จังหวัดเชียงราย ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิต การถือครองที่ดิน และเกิดกลุ่มชนชั้นใหม่ๆ โดยสืบค้นจากเอกสาร ส่วนที่สองเพื่อทำความเข้าใจการต่อรองของแรงงานรับจ้าง ด้วย

การศึกษาแนวคิดที่อธิบายการต่อรองของแรงงานรับจ้างในฐานะที่เป็นผู้กระทำการทางสังคม และในฐานะผู้หญิงภายใต้ระบบสังคมชายเป็นใหญ่ และส่วนที่สามเพื่อทำความเข้าใจการสร้างกลยุทธ์ที่หลากหลายในการดำรงชีพของแรงงานรับจ้าง

(2) การเก็บข้อมูลภาคสนาม ในส่วนของการเก็บข้อมูลภาคสนามจะแบ่งเป็น 3 ส่วนหลักๆ ได้แก่ ส่วนที่หนึ่ง จากการสำรวจพื้นที่การทำเกษตรกรรมในชุมชนในเบื้องต้น เช่น ลักษณะภูมิประเทศ ระบบน้ำที่ใช้ในการทำเกษตรกรรม ระบบการผลิต ซึ่งได้แก่ชนิดของพืชที่ปลูก ระยะเวลาตั้งแต่การปลูกไปจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิต เป็นต้น โดยไม่ได้มีขอบเขตอยู่ที่หมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง แต่ขอบเขตพื้นที่ดังกล่าวมาจากพื้นที่ที่แรงงานรับจ้างหญิงไปทำงาน ส่วนที่สอง มาจากการติดตามและสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมกับกลุ่มแรงงานหญิง โดยผู้ศึกษาจะติดตามกลุ่มแรงงานหญิงเมื่อไปทำงานรับจ้างในที่ต่างๆ ด้านหนึ่งเพื่อให้เห็นถึงขอบเขตหรือพื้นที่ในการทำงานของแรงงานรับจ้าง และอีกด้านหนึ่งเพื่อให้เห็นถึงรูปแบบการจัดความสัมพันธ์ของแรงงานหญิงทั้งกับเพื่อนร่วมงาน กับนายจ้าง เห็นรูปแบบการทำงาน รวมทั้งประเด็นปลีกย่อยอื่นๆ ที่เกิดขึ้นจากการสนทนาระหว่างการทำงาน

ส่วนสุดท้าย มาจากการสัมภาษณ์ โดยแบ่งกลุ่มผู้สัมภาษณ์เป็นสามกลุ่มหลักๆ *กลุ่มแรก* สัมภาษณ์กลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนในประเด็นมิติเชิงประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านเพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต การแปลงรูปแบบการใช้แรงงาน และความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน *กลุ่มที่สอง* สัมภาษณ์ผู้จ้างงานทั้งในฐานะนายจ้างและผู้ผลิต เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของระบบการผลิตในภาคเกษตรกรรมของพื้นที่ รวมถึงวิธีการจัดการด้านแรงงาน และ *กลุ่มที่สาม* สัมภาษณ์กลุ่มแรงงานรับจ้าง ได้แก่แรงงานรับจ้างผู้หญิงที่ไร้ที่ดินทำกินซึ่งถือเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักในการศึกษานี้ เพื่อให้เห็นถึงรูปแบบของการจัดความสัมพันธ์ และการสร้างเครือข่ายกับกลุ่มเพื่อนแรงงานและกับนายจ้าง และเห็นถึงการเลือกใช้กลยุทธ์ต่างๆ ในการสร้างความหลากหลายในการดำรงชีวิตรวมทั้งการสร้างกลยุทธ์ในการต่อรองกับนายจ้าง เพื่อนร่วมงาน และการต่อรองกับสมาชิกในครอบครัว

1.6.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษานี้ใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนาเพื่ออธิบายให้เห็นถึงรูปแบบของการจัดความสัมพันธ์ในลักษณะต่างๆ ของแรงงานรับจ้าง อาทิ การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนแรงงานกับนายจ้าง และวิเคราะห์การสร้างกลยุทธ์ที่หลากหลาย เช่นการจัดการด้านเวลา และ/หรือการจัดการกับทรัพยากรหรือทุนด้านต่างๆ โดยจะพิจารณาทั้งในฐานะที่เป็นการสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพและในฐานะที่เป็นการต่อรองของแรงงานรับจ้าง

1.7 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 เข้าใจเงื่อนไข และบริบทต่างๆ ที่ทำให้แรงงานหญิงยังอยู่ในชนบทและสามารถดำรงชีพในชนบทได้

1.7.2 เข้าใจเงื่อนไข และกลวิธีในการ “ต่อรอง” ของแรงงานผู้หญิงที่ยากจนในชนบท